

Fenelon

jellemére és irataira vonatkozó Észrevételek.

Szemelvények a Fenelon irataiból, egy függelékkel, mely magában foglalja az ő életrajzát. Egy nőtől. *)

A legkedvesebb kötelességet teljesítjük, bemutatván és figyelmökbe ajánlván olvasóinknak a könyvet, melynek czime e cikk élén áll. Egy, a gyakorlati vallásra tartozó, eleven tollal irt, vonzó művet irodalmunkra nézve nagy nyereségnek tartunk. Valóban, mindent, mi a keresztény hit- és erkölcsstant illetőleg élvezhetőleg van írva, szivünkől üdvözlünk. Szomorú igazság, hogy a vallásos könyvek különösen unalmasok. Ha azt akarnók, hogy valakit elbusítsunk, alig ajánlhatnánk biztosabb szert, mint hogy szüntelen csak ugynevezett theologiai műveket olvasson. Azt a tárgyat, a mely mindennek felett igényli az író gondolkozó és érző erejének egész teljét, a mely legnemesebb tehetségeinkkel áll összeköttetésben, s a melyhez a józan észnek, képzelődő tehetségnek, izlésnek és szellemnek egyaránt meg kell hozniok a maguk áldozatát: az emberek minden más tárgyak között a leggyarlóbban, a legszánandóbb módon és a legkevesebb izléssel kezelik. Vannak ugyan fényes kivételek; de mi a theologiai művek nagyobb számáról szólunk. Bámulásra méltó dolog, hogy az emberek mimódon gondolkozhatnak és írhatnak oly kevés eredménnyel a vallásról. Hogy egy tárgyat, mely felséges mint a keresztény vallás; magába foglalván az Istent és embert, az eget és földet, az időt és örökkévalóságot; benső összeköttetésben állván az emberiség egész történelmével, világot nyervén minden emberi tapasztalattól, alkalmazható levén az egész em-

*) „Selections from the writings of Fenelon, with an appendix, containing a memoir of his life. By a lady. Boston 1829.“ Czime azon műnek, mely ez értekezésre alkalmul szolgált.

beri életre és végczélul a lélek örökkétartó fejlődését tűzvén maga eleibe, — hogy egy ily tárgyat az emberek oly egyhangulag kezeljenek, hogy az a közmondás szerint unalmas legyen, hogy azok, a kik hivatva vannak e tárgyal foglalkozni, rendesen éppen elődeik nyomába lépnek, és ritkán találkozik egy-egy merészebb szellem, a mely bátorságot vegyen magának a végetlen mezőn a vert útról kitérni: bámulásra méltó dolog és csudának tetszhetik oly ember előtt, a ki nem ismeri azt a szolgáltságot, mely a lelkeket a vallás birodalmában fogva tartja. Igaz, hogy a kik e tárgyról irnak, megszokták azt felségesnek nevezni; de ezt a fönségességet önmagok hideggé és rideggé teszik, hasonlóan a hegycsúcshoz, melyet örökös hó fedez. Nem a keserűség, hanem a fájdalom adja e szavakat tollunkba; mert mi nem hiszszük, hogy akár az egyesek jelleme, akár a társadalom valamely jelentékeny haladást tegyen mindaddig, míg az emberek nem kezdenek az eddiginél nagyobb érdekeltséget tanusítani a lélek legfontosabb tárgyai: az erkölcs és a vallás iránt.

Mint a vallásos irodalom szegénységét s általában az értelemnek e téren való terméketlenségét igazoló megdöbbentő tényre, csak azon kevés számú eredeti műre hivatkozunk, a melylyel Barrow és Taylor óta az angol egyházban találkozunk. Ha szavunk Angliába áthallszanék, szeretnők azt a kérdést intézni részrehajlatlan és tehetségdus férfiakhoz, a kik jobban ismerik saját hazájok történetét, mint mi; hogy fejtsék meg: mi lehet annak oka, hogy egy protestáns testület, a mely oly pazarul meg van ajándékozva a tökélyesbülés eszközeivel, oly hosszú idő alatt oly keveset tett a keresztény vallás érdekében, s oly kevés művet hozott létre a lélek magasabb természetének érdekében. Nehogy valaki ezen megjegyzésekért félreértsen, mintha mi nem viseltetnénk illő tisztelettel és hálával azon egyház iránt, a mely minden hiánya mellett is a protestantismus védbástyája volt, a melyben oly emberek tündököltek kegyességökkel és erkölcsükkel mint Wilson, Berkeley és Heber, és a melyben a humanitas és a keresztény hit terjesztése érdekében oly számos intézet keletkezett. Nem célunk megtagadni a tiszteletet egy oly intézménytől, mely minden irányban nagy szellemeket nevelt. Az angol egyházi férfiak között mély értelmű és kitünő tudósokat találunk; itt találjuk Bentley-t és Parr-t, az ókori tudományoknak ezen óriásait; a szép irodalom

mezején itt találunk egy sereg zászlóvivőt, kiknek Hurd és Jortin tiszteletre méltó képviselőik. Mi csak az erkölcsi és vallási tudományok érdekében való csekély munkásságról szólunk. Clarke és Butler kivételével, nem könnyen tudnánk valakit a nevezett idő óta megemlíteni az angol egyház papságából, a ki határozottan befolyt volna az emberi értelemnek e téren való emelésére. Ezek közül különösen az utóbbinak valóban nagy neve van, daczára irálya állítólagos homályosságának és méltó rá, hogy az emberi nem vezér-szellemi közé sorozzuk. A szentírás magyarázóit illetőleg, a kiknek működése, a mint közönségesen tartják, másodrangu a theologiában, az angol egyház Hammond óta Pearce-n kívül senkit sem tud felmutatni; feltéve, hogy sem az eretnek Locke-t, a ki az irás magyarázatánál ugyanazon erélylyel járt el, mint a bölcsészethnél, sem Whitby-t, a kinek tulzó arminianismusa, a mint az orthodoxia szemrehányólag megjegyzné, a kereszténységnek ama sokkal félelme- sebb formájában, az unitarismusban végződött, nem kívánja tagjai közé számlálni. Nem említettünk még két egyént ezen egyház tekintélyes tudósai közül: Warburton-t és Horsley-t. Ezeknek nagy szellemét készséggel elismerjük; de Warburton, mint közönségesen tudva van, minden szellemi erejét kimerítette a nélkül, hogy a későbbi korra valami nyomot hagyott volna hátra; és Horsley-ről, jóllehet tőle nem közönséges élénkséggel írt, meglepő és jó beszédeket birunk, szintén nem lehet azt mondani, hogy bármi tekintetben új lökést adott volna a gondolat világának, és a biblia-bírálatra nézve, a melynek mivelésére nagy buzgalommal szentelte magát, ő az utolsó tekintély, a melyre józan ember támaszkodhatik. Két püspöknek, Lowth és Sherlock-nak szintén örömet adjuk meg a tiszteletet, és kétkedünk benne, hogy ez utóbbi illő elismerésben részesült volna mind e mai napig. Nem felejtkeztünk meg, habár nem is említettük, Tillotson-, Secker- és Porteus-ról sem. Ezek mind említésre méltó férfiak, főleg Secker, a keresztény ethikának világos és böles munkása; de ezek is keveset vagy éppen semmit sem adtak ahoz, a mit kaptak. Azt gondolhatná valaki, hogy mi nem vagyunk igazságosak az angol egyház iránt, mellőzve Paley-t. Paley a mi őszinte bámulásunknak tárgya. Egy nagy mezőre, a mely valóban megérdemli, hogy azt a lelkészek kitünő figyelemben részesítsék, — értjük a keresztény vallás bizonyítékait, — ő új világot derített. Szerencsés elrendezés és körülírás által a régi erősségeket új köntösbe öltöztette, mialatt állitá-

sait fontos eredeti bizonyítékok által erősítette meg. Az ő „*Horae Paulinae*“ czimü műve egyike azon kevés könyveknek, amelyek méltók a fennmaradásra. Paley éles látással bírt. Tárgyának főbb pontjait éles vizsga-szemmel fogta fel és a maga nyílt, világos és nagy gondolatait oly irányban adta elő, hogy olvasója azokat éppen úgy megértette, mint ő maga. Miben tévedett hát mégis? Említők, hogy őt az *é l e s e n l á t á s* jellemzi leginkább; de a *k i m e r i t é s b e n*, úgy hiszszük, nem volt oly kitünő. Inkább népszerű, mint bölcselelő volt. Hiányzott nála az az értelmi szomj, amely a bölcselelő lélek főtulajdonsága. Nem volt ellenállhatlan vágy benne kifürkészni saját természetének mélységeit, vagy hogy meszsze bemélyedjen az Isten műveinek és útainak vizsgálásába. Az erkölcsi philosophiát hátra felé vitte; és a vallási tudományokban sem voltak magasabb igényei, mint az ethikaiban. Beszédei minden dicséretet megérdemelnek, nem ugyan a szívekre gyakorolt erőért, hanem a kötelesség egyenes és szigorú tárgyalásáért és a lelkiismeretre való ébresztő hivatkozásért.

Fennebbi észrevételeinket azon megjegyzéssel zárjuk be, hogy a történelem legnemesebb ágában, értjük a keresztény vagy az egyháztörténelmet, az angol egyház egyetlen kitünő névvel sem ékeskedik. Ezen fogyatkozást egy szomorú és döntő tény igazolja. Az angol olvasók legnagyobb része ellenfelöktől és gunyolójoktól, Gibbon-tól, a hitetlenség apostolától tanulják meg azt, a mit vallásuk fejlődéséről és előmeneteléről tudnak. A keresztény vallás története, az egyházi irodalomnak legfontosabb és legfelségesebb tárgya, még nem talált egyetlen egy íróra is, a kit méltán öszsze lehetne hasonlítani a polgári történelem nagy nevü iróival. Nemünk leghatalmasabb forradalmát illető tudósítások csak szájról szájra adatnak tovább. Még azon is kétkedünk, ha vajjon van-e, ki fel bírja fogni, hogy ily műnek milyenek kell lenni irányára, terjedelmére és jellemére nézve. Hogy ugyanaz a szigorú részrehajlatlanság, az okok és okozatok keresésében ugyanaz a bölcészeti szellem kell hogy irányadó legyen a vallási történelemben szintugy mint a polgáriban, ezt az emberek jóformán még nem is értik. Az egyes felekezetek és egyházakról való tudósítások, nemcsak hogy ki nem meritik ezt a nagy tárgyat, hanem talán csak alárendelt részek. Szükség ismernünk a kereszténység és pogánység közötti óriási harczot s ezen rendszereknek egymásra való kölcsönös hatását és visszahatását. Szükség ismernünk a keresztény vallás befolyását a társa-

dalomra, politikára, szokásra, bölcselemre és irodalomra, és viszont azon módosításokat, melyeket az ezen hatalmas tényezőktől szenvedett. Nem tudjuk képzelnünk se, hogy a történelem a maga képző erejének gyakorlására jobb mezőt találna, mint a keresztény vallás hősi küzdelmekkel teljes kora; a mult hosszú során végig tekintve, nincs tárgy, a mely ezen vallás elterjedését és sorsát illetőleg oly alkalmas volna a maga céljára, a mely abból áll, hogy világot derítsen az ember természetére és erejére és a lélek mélyébe behatolni segítsen. Mikor lesz irodalmunkban ez a nagy és siralmas hézag kitöltve!

A theologiai irodalom ridegségét és a vallásban az értelem terméketlenségét feltüntetendők, az angol egyházra hivatkoztunk. Ha időnk volna, állításunk támogatására bizonyítékokat találnánk más felekezeteknél is. Tény, hogy az egész keresztény világban hosszú idő óta egy bénító befolyás működött teljes erővel, és ennek eredménye felett nem kell csodálkoznunk. A léleknek meg volt tiltva a szabad működés, pedig a szabadság az erő és gyarapodás nélkülözhetetlen feltétele. A megkötözött tag lassan mozog és gyengén működik. A szellem a rabságban elcsenevész; pedig a lelket rabságba vetni, ez volt a mult idők főfeladata. Az értelmi bebörtönöztetés szomorú következményei eddig még nincsenek is eléggé ismerve; szükség azokat igazi ékesszólással feltüntetni. Ha, a mint mi hisszük, fejlődés a lélek legfőbb törvénye s teremtésének célja: úgy nem tehetünk semmit rosszabbat vele, mintha meghatározott és változhatatlan hitczikkek által örökre megkötözzük, főképp, ha ezen hitczikkek a sötétség, bűn, politikai és vallási villongás korában készültek. Ez a zsarnokság a legnagyobb szentségtörés az emberi természet ellen. Ha a lélek legfőbb törvénye és célja a növekedés: akkor ugyanaz az igazság, a mely egy kornak teljesen megfelelt, a jövőre nézve valóságos veszedelemmé lehet; éppen úgy, mint a hogy a ruha, melyet a gyermek jó kedvvel visel, akadályozná és kivenné formájából a megtermett férfit. Isten a lelket fejlődésre rendelve, egy határtalan világegyetembe helyezte, a hol végnélküli újabb meg újabb benyomásokkal és ismeretekkel gazdagodjék; és az ember „egy kis rövid szabásu tekintélybe öltözve“ el akarná zárni a lelket ettől a felséges egybeköttetéstől, hogy azt a maga saját tudatlansága vagy korlátolt látköre szerint alakítsa. Az eredmény a mily természetes, épp oly sajnálatra méltó. A lélek, a mint meg van fosztva a ter-

mészettel, a kijelentéssel, az Istennel és az önmagával való szabad érintkezéstől, abban a mértékben veszi el saját életét; éppen úgy, mint a hogy a test is elpusztul, ha nem élvezheti az üde léget s az ég éltető világosságát. Látása megtompul, ereje meglankad, eleven-sége megzsibbad. A lélek csak a működésben talál egészséget. Csak anynyira tökélyes, a mennyire önmagát képzi. Nehogy félreértes-sünk. Nem célunk tagadni, hogy a léleknek a bölcsőtől a kopor-sóig szüksége van az emberi oktatás segélyére; de erre mint anyagra van szüksége, hogy azt feldolgozza s nem mint leczkére, hogy azt betanulja. Az oktatás legfőbb céljának annak kellene lenni, hogy a lelket öntudatra és saját erejének szabad használatára serkentse. Ha a tanítás célja az, hogy szolgálai függést és tétlen hitet csepegtessen a lélek-be: úgy mentől kevesebb, annál jobb. A lélek legjobb szerzeményét gyakran egyedül magamagának köszöni. Ezek saját természetének a mások tanításából ki nem fürkészhető ismeretéből, az isteni szó-zat utáni figyelésből, a maga fejlődő és határt nem ismerő erejének felpezsdüléséből és törekvéseiből, új igazságok sejtelemszerű észre-vételéből vagy a régieknek hirteleni elsajátításából származnak, a melyek, ha szabadon működhetnek, a lélek bensejében hatalmas for-radalmat idéznek elő. Ezek ellen az ihletések ellen, ha szabad e kifejezéssel élnünk, a melyek az egyént bensőleg érik és a melyek szüntelen átcsapnak az elsajátított eszmék korlátain, küzd a vallá-si zsarnokság szelleme kitartó erélylyel; mivelhogy semmitől sem iszonyodik anynyira, mint egy oly lélektől, a melyben ezek az is-teni lüktetések teljes erejökben nyilatkoznak. És hogy sikerült a vallási zsarnokságnak ezeket az ihletéseket s ezekből származó munkásságot megbénítani és megakadályozni, egyike azon fájdalmas tanuságoknak, a melyeket az emberi történetek tanulmányozásából kénytelenek vagyunk elfogadni. Ez egyik főoka a theologiai iroda-lom szárazságának. A vallás, úgy tüntetve fel az embe-rek előtt mint iga, a helyett, hogy céljának meg-felelőleg a tehetségeket fejlesztette volna, meg-zsibbasztotta, és a mi különösen méltó a megjegyzésre, ha-sonlóan más igákhoz, igen gyakran makacs ellentállást szült, a mely a mult megszorításért a kicsapon-gásban keresett kárpótlást és beszennyezte a szabadság szent nevét az által, hogy ezt az is-tentelenség s szégyenteljes féktelenség gyanu-jába hozta.

Az érintett fontos tárgy miatt messzre elhagytuk szerzőnket. Örömmel térünk vissza hozzá. A mint mondók, mi szivből üdvözlünk egy könyvet Fenelontól; tesszük pedig ezt azért, mert habár Fenelon nem is mély, de eredeti gondolkozásu egyéniség volt, s daczára annak, hogy a katolikus egyházhoz tartozott, tökéletesen szabadon gondolkozott. Saját lelkéből irt, és ritkán lakott testben tisztább lélek, mint az övé. Magát egy csalhatatlan egyház hívének tartotta; de azért rendesen a keblében nyilatkozó isteni szóatra figyelt s erről oly hathatósan beszél, hogy a quäkerek nem minden alap nélkül arra a gondolatra jöhetnének, hogy őt magok közé számtsák. Oly kevésbé kötötte magát a megállított tantételekhez, hogy e miatt magára vonta egyházának vizsgálatát is, s hasonlóan némely más keresztényekhez, a kiket meg is nevezhetnénk, a megtisztult deismus vádja alatt állott. Műveinek az a nagy becse van, hogy azoknak saját lelke a forrása. Tapasztalatból irt s jóllehet gondolatmenete nem egyszer idegenszerűnek tűnik fel a világ fiai előtt, mindazáltal valódiságában nem lehet kétkedni. Hogy tulzásokba is megy, nem tagadhatni; de ezek olyan természetűek, hogy az ember nem csak eltüri, hanem szinte megbámulja is. Azt a közönséges fanatismust, mely a nemi szeretetből, leggyakrabban pedig a földi hiuságból származó állati szenvedélyek működésének eredménye, nem akarjuk legyezgetni. De midőn egy nagy lélek hibázik, oly önzéstelenség és tisztaság után törekedvén, a mely jelen gyarló állapotunkban nem valósítható, még hibáit is tiszteljük, sőt azokban e mellett egy lényeges igazságot ismerünk fel. Ezek csak előlegezik azt a jót, a melyre az ember teremtetett. Az ihletett próféta tévedése ez, a ki életében meglátni reményli azt, a minek ő csak egy későbbi kor számára leendő megigérésével bizatott meg.

Fenelon mélyen bepillantott az emberi szivbe, főképp az önszeretet szövevényeibe. Éles szeme áthatott a bűn okoskodásain. De ő a bűn ismeretét, nem a maga saját keserű tapasztalata árán szerezte meg, mint a legtöbb ember, kik akkor ismerik meg azt, mikor hatalmába estek; hanem az erény ismerete és abból szerzett tapasztalat által. A gonoszságot neki az ő maga tisztult felfogása és az erkölcsi jóság iránti nagy szeretete jelentette ki. A világosság, a melynek segítségével ő az emberi sziv mélyeibe bepillantott és a mely által annak legtitkosabb bűneit is felderítette, az égi jóság volt. Innen van, hogy habár ő a legszigorubb, egyszersmind a legkegyelmesebb vizsgáló bíró is. Soha kemény hang nem jön aj-

kára. Az emberi gyarlóságokat angyali szelidséggel nézi, könnyeket hullat azokon, mint egy angyal tenné s ez által ugyan abban a pillanatban, midőn emberi nemünk romlottságával megismertet, egyszersmind igyekszik is azzal kibékíteni.

Hogy Fenelon az emberi természetről nagyon is sötét képet alkotott magának, iratainak csaknem minden lapján látjuk. És ezen nem is csudálkozhatunk. Fenelon korán besodortatott abba az udvarba, a melyben Rochefoucauldnek alkalma nyílt a maga elhíresedett maximáit megalkotni, azon maximákat, a melyeknél gyalázatosabbakat alig lehet e földön találni, az önzés, a kétszinség és az ármány nyomván azokra a magok megkülönböztető bélyegvonásokat. Fenelont a XVI-ik Lajos udvarában olybá képzeljük, mint isteni küldetéssel megjelent szeraphot az elveszettek között; és az a körülmény, hogy ő ebben a légkörben szerkesztette Telemaqussát, előttünk legalább az özszes világtörténelem eseményeinél erősebb bizonyosságul szolgál annak az igazságnak, hogy az isteni erény elég erővel bír arra, hogy a megkisértetést dicsőséggé változtassa és a koronával tündöklő vétket is a győzelem eszközévé tegye. Másik oka annak, hogy Fenelon oly sötét képet alkotott magának az emberi életről, ugy hisszük, az ő elhivatásában keresendő. Minden hivatal befoly arra, hogy az értelmet korlátozza és elhomályosítsa, de egyik sem inkább mint a papi hivatal. Mi ugyan nem ismerünk nemesebb és több hasznot eredményező elhivatást, mint a minő a keresztény papé; de babonás fogalmak és bizonyos képzelt szentség kisebb nagyobb mértékben a papot elválasztották saját embertársaitól, főleg egy oly egyházban, mely a papot nőtlenségre kárhóztatja s így rá nevezve ezen természetellenes és elszigetelt helyzetben lehetetlen helyes fogalommal bírnia az életről. Az is lehetséges, hogy Fenelont a magasb lelkek egy igen közönséges hibája is félrevezette. Igen szigorú és változhatatlan mértéket alkalmazott a sokasággal szemben. Azon hibába esett, hogy a gyermeknél a férfi erejét kereste s a vetés idején már aratást várt. Érezzük, hogy e tárgyat illetőleg mindenk felett óvatosoknak kell lennünk. Tudjuk, hogy az emberi fogyatkozásokkal szemben a kiméletes bánásmód veszélyteljes; de a szigor, mely sokkal közönségesebb, tán még veszesebb. Az emberi természet, közönséges felfogás szerint, kárhóztatásra méltó; de a ki figyelmére méltatja a súlyos küzdelmeket, a vastag sötétséget, a lázas kivánságokat, az erős szenvedélyeket, a melyek között az embernek a maga erkölcsi pályafutását meg kell

kezdenie, a kárhoztatást, könyörülettel és jó reménnyel fogja mérsékelni. Van egy bizonyos bölcsesség, talán a legkritkább és legfelségesebb szerzeménye a léleknek, a mely egyszerre szabadelvű és szigorú, engedelkeny és hajthatatlan; a mely az ártatlan gyarlóságok, természetes fogyatkozások és kísértések iránt könyörületes tud lenni s ugyanakkor egyszersmind az erény fönségességét is kimutatja, a felelősség érzetét megerősíti, önmegtagadásra kötelez és folytonosan arra ösztönöz, hogy igyekezzünk erkölcsi tökélyre jutni: mert a léleknek ez a legfőbb célja és egyedül ebben van annak boldogsága. Nem mondjuk, hogy Fenelon nem birt ezzel a sokat magába foglaló bölcseséggel; de nem mondhatjuk hogy ez lett volna az ő főismertető jegye.

Azt mondók, hogy szivünkben üdvözöljük a szóban levő könyvet; mivel az egy tiszta keblű és gazdag lelkű férfiú műve. Hozzá teszzük most azt is, hogy nem kevésbé örülünk e műnek azért, mert egy katolikusé. Sőt ezért talán még inkább méltányoljuk; mert mi azt óhajtjuk, hogy a protestantismus bölesebbé és türelmesebbé legyen, és erre nézve nem ismerünk jobb tanítót a Fenelon jelleménél. Egy olyan férfiú mint Fenelon elégséges arra, hogy szeretettel öleljük magunkhoz az egész testületet, a melyhez ő tartozott. Az ő erényei védpaizsul szolgálhatnak azon számtalan és minden megválogatás nélküli kárhoztatások ellen, a melyeket a protestáns tulbuzgóság oly gyakran szórt a katolikus egyház ellen. A ki meggondolja, hogy a katolikus egyház több mint száz millió lelket számlál tagjai közé, talán többet, mint a többi keresztény egyházak együtt, kénytelen megdöbbenni azon kárhoztató ítélet miatt, a melylyel az emberiségnek ily jelentékeny részét gyakorta illették. Ideje, hogy több méltányossággal viseltessenek az emberek ezen régi és kiterjedt testület iránt. A katolikus egyház számos egyént tud felmutatni, kik a legnagyobb és legjobb emberek közé tartoztak e földön, és ez elég bizonyosság arra, hogy az idvesség minden eszközeivel bír. Ki az, a ki hallva azt a megvevést, a melylyel némelyek a katolikus egyházzól szólanak, így ne kiáltson fel: hogyan, hát Nagy Károly, Alfred, Raphael, Michael Angelo, Tasso, Bossuet, Pascal, Des Cartes nem katolikusok voltak-e? A szépművészetek mezején és a táborokban, a trónon és szószékben a legnagyobb nevű egyének közül sokan szintén katolikusok voltak. Hogy közelebb jöjjünk a mi korunkhoz, hova kell a keresztény erényességnek felségesebb péld-

dája, mint Új-Anglia fővárosának katolikus püspöke? Ki merné megkísérteni papjaink közül az öszszehasonlítást a kegyes Cheverus-sal? Ez a becsületes ember, a kit erényei és fényes tehetsége az egyházban és államban most már magas polczra emeltek, és jelenleg egy érsek és egy peer kettős hivatalát viseli hazájában, míg közöttünk volt, egy szegény és miveletlen gyülekezet szolgálatjára szentelte éjeit és nappalait; lemondott a tudósok társaságáról, hogy a tudatlanok és elhagyottak barátja lehessen; megfosztva magát a mivelt élet kényelmeitől, hogy egy atya szeretetével hordozhassa az ő nagy szellemi családjának terheit és fájdalmait, ennek anyagi és szellemi szükségleteivel bajlódván szüntelen, a nélkül, hogy avagy csak egyetlen egyszer is sejtetni engedte volna, hogy mivelt lelke megaláztatva érzi magát látszólagos alanti hivataláért. Láttuk őt a nap égető hevében és a tél fagyos napjaiban a természet elemei ellen, mintegy a szeretet erejével felfegyverzetten, körüljárni utczáinkon a maga papi kötelessége teljesítésében. Most már eltávozott körünkől, de feledve azért nem lesz. A mi a hozzá hasonló embernek becsesebb a hir-névnél, azzal az érzéssel viseltetünk mi iránta. Az ő neve tisztelve van ott, a hol a világ nagyjai ismeretlenek. Utána könnyes szemekkel áldást kérve sohajt nem egy kunyhó szegény és szükségét szenvedő gyermeke: hogyan állithatnók tehát ily fényes példa láttára is, hogy a katolikus vallásnak nincs ereje jó és nagy embereket formálni?

Reméljük, hogy ezen észrevételeinket senki sem fogja félremagyarázni. Senki sem fog részrehajlással vádolni minket, a kik a protestánsok között legkevésbé rokonszenvezünk a római egyházzal. Mi a róm. kath. egyház mysteriumait, az emberi gyarlóság ezen emlékoszlopait még anynyira sem méltányoljuk, mint keresztény testvéreink; és a mi a csalhatatlansági jogigényt illeti, mi ez iránt oly ellenszenvvel viseltetünk, a miről fogalmok sincs más felekezeteknek, a melyek protestánsoknak nevezvén magokat, szóval megtagadják, de tényleg magok is igényt tartanak egy pápai tévmentességre, azt állítván, hogy nekik is jogukban áll az ő testvéreiknek hite felett örködni. Mi a pápai szellemi zsarnokságot épp úgy megvetjük és kárhoztatjuk, mint a keleti despotismust. Mi látjuk, hogy Róma történetét a pápák fénykorában martyrok vére, idegen zsákmány, fényüzés és vétek szennyezte be. De végre is, igazságos dolog-e egy egész egyházat elmarasztalni abban a bűnben, a melyet tulajdonképpen egy néhány hatalmas egyéniség kö-

vetett el? Igazságos dolog-e megfejtkezni arról, hogy az idő, ez a legnagyobb reformator, ugy a katolikusokra mint reánk befolyt a maga tisztító hatalmával? Megtagadhatjuk-e, többet mondok, nem kell-e örömmel megvallanunk, hogy a kereszténység még a pápai romlottság alatt is isteni hatalommal működik? hogy az emberek nem tudják azt menynyei erejétől teljesen megfosztani? hogy a leg-szomorubb sötétség közepette is még mindig felcsillámlanak benne a fénysugarak, melyek a lelkeket ég felé vezérlik? hogy van a lelkiismeretnek engedelmeskedő emberi természetben egy bizonyos erő, mely a hibát semlegesíteni s a legveszélyesebb rendszerből is ki tudja választani, s kész elsajátítani azt, a mi abban jó és nemesítő van? Szemet hunyhatnánk-e ama tény előtt, hogy a római pap-ság kebeléből kitünő utánczói támadtak a nagy apostolnak, a ki előtt egykor maga Felix is reszketni volt kénytelen; férfiak, a kik királyok és főnemesek jelenlétében is csak Istennek hajoltak meg, ennek törvényei iránt feltétlen tiszteletet követeltek s a magok erényeire támaszkodva, bátor lélekkel emeltek szót a győzedelmeskedő vétek ellen? Szemet hunyhatnánk-e ama tény előtt, hogy ezen megromlott egyház kebeléből mily számos missionarius támadt, a kik bejárták nyugatot és keletet és a kiknek küzdelme és vértanúsága a protestantismus legfényesebb tetteivel bátran kiállja az összehasonlítást? Nem öndicsekvésből, hanem valóságos belső meggyőződésből ismételjük, hogy nálunknál egy felekezet sem óhajtja inkább a katolikus egyház által bitorolt hatalmat, ennek tévtanait, a benső kegyesség pótlására szolgáló gyermekes szertartásait, eltörölni. Mi hiszszük, hogy ezek még maig is sok rosznak a forrásai. Daczára ennek mégis jól esik látnunk, hogy a római egyház tagjai között is vannak a legszebb emberi és keresztényi tulajdonokkal felruházott emberek. Daczára ennek, mi nem vagyunk idegenek katolikusok által irt könyvekből is táplálni kegyességünket; és legnagyobb élvezettel olvassuk azon mesterműveket, a melyekben a katolikus lángész egyesítette mindazt, a mi Jézus életében szép és megható van; örömet adjuk át magunkat ezek mellett az ő csudái és keresztje szemlélésének, valamint szelid s égi jósággal teljes szent anyja tiszteletteljes bámulásának. Ily érzelmek és gondolkozásmódtól vezéreltetve a türelmetlenség ellen egyformán felemeljük szavunkat, jöjjön az akár a protestánsok, akár a katolikusok részéről. Mi óhajtanók megtisztítani a protestantismust Róma legnagyobb szennyfoltjától s vétkétől, annak kegyetlen vakbuzgalmától és kizárási bűnös szellemétől.

Örömet mulatnánk a Fenelon jellemzésénél, ha nem tüztünk volna magunk eleibe egy más és még fontosabb feladatot jelen értekezésünkben. Különben is a „Szemelvények“-hez csatolt életrajz írója oly lelkiismeretesen jellemezte Fenelont, hogy e tekintetben olvasóink bizonyára hiányt nem szenvednek az én rövidségem miatt. Az említett életrajz oly elevenességgel s oly jellemzően van írva, hogy az ember olvasása által önkéntelenül a legmélyebb tiszteletre hevül Fenelon iránt. Midőn az egész életrajz oly érdekes, nehéz abból kivonatot csinálni. Minthogy mégis lehetnek olvasóink között, a kik Fenelont csak névről ismerik, mi pedig azt óhajtanók, hogy mindnyájan ismerjék és szeressék, közlünk abból egy néhány sort.

„Fenelon minden rangu és állapotu emberekkel érintkezvén; szerencsétleneket és bűnbánattal küzdőket felkeresvén, elhagyatottakat és erőtlenekeket gyámolítván és a gyöngédség, erély és jószívűség mindazon tulajdonait egyesítvén magában, a melyek alkalmassá teszik az embert arra, hogy minden jellemű és helyzetű egyének hozzá bizalommal közeledjenek: teljes ismeretet szerzett magának az emberiséget nyomorgató erkölcsi és természeti roszakról. A társadalom minden osztályával való ezen közlekedés eredményezte benne azt a szomorú meggyőződést, hogy az emberiség nagyobb részének szünteleni nyomorral kell küzdenie; ezen igazságnak mély érzete pedig a szerencsétlenek iránti szánakozásra indította, a mit iratai, mindenek felett pedig tettei elég meggyőzőleg bizonyítanak. (263 és 264 l.)

„Sétája közben örömet társalgott a földmivesekkel, leült velök a gyepre, és vigasztalta őket. Meglátogatta őket kunyhóikban, asztalhoz ült velök s részt vett az ő szegényes étkezésekben. Ily szívélyes és családias bánásmód által megnyerte azok bizalmát s bepillantott lelkökbe. Miután ezek mint atyjokat és barátjokat szerették, örömet hallgattak rá és követték tanácsait. Az öregebbek, a kiknek szerencsésük volt öt ily alkalommal látni, halála után még hosszasan a legnagyobb tisztelettel beszéltek róla. „Ott van“ — szokták mondani — a szék, a melyben a mi jó érsekünk ülni szokott közöttünk: nem fogjuk öt többé látni“ és könyeik peregtek le arczukon.

„A cambray-i kerület gyakran volt a harez színhelye és ki volt tétetve a hátráló és győző hadsereg prédájának egyaránt. De Fenelon iránt még a hódító sereg katonái is tisztelettel viseltettek. Angolok, németek és hollandok versenyeztek a lakókkal az érsek

iránti tiszteletben. Minden vallási és felekezeti különbség, minden nemzeti gyűlölség és féltékenység elenyészni látszott a Fenelon jelenlétében. Személye biztonságáért katonai fedezetet ajánlottak fel neki, de ő azt visszautasította és egyedül az Istenben való bizalommal járta be a háboru által elpusztított vidékeket, hogy nyáját meglátogassa. Ezen látogatásokban útját alamizsna osztogatás és jótétemény jelölte. Midőn hivei között volt, ezek még a háboru zaja közt is békét és nyugalmat látszottak élvezni“.

„Azon szerencsétleneket, a kik a háboru miatt oda hagyták hajlékukat, házába fogadta, gondjokat viselte és asztalához ültette. Látván egy alkalommal, hogy egy földész nem akar enni, ennek oka után tudakozódott: Jaj, uram, monda a szegény ember, a mint az ellenség elől elszaladtam, nem volt időm, hogy magammal hozzam tehenemet, a mely családomat táplálta. Az ellenség bizonyosan elhajtja és én többé nem találok magamnak ahoz hasonló állatot. Fenelon igénybe vevén a személyét illető szabad járást-kelest, egy szolga kíséretében azonnal útra kelt és a tehenet a paraszt nagy öröme-re elhozatta. Ez, mondja Maury cardinal, talán a legszebb vonás a Fenelon életében. S hozzá teszi: szerencsétlen ember az, a ki ezt megilletődés nélkül olvassa. Egy más adomát is beszélnek róla, a mely szintén a szegények iránti jószívűségét bizonyítja. Egy tudományos emberről, kinek könyvtára elégett, mondják, hogy kára felett többen részvétőket nyilvánítván, így szólott: Nagyon kevés hasznát vettem volna könyveimnek, ha nem tanultam volna meg belőlök a veszteséget békén elhordozni. A Fenelon megjegyzése, kit hasonló sors ért, még egyszerűbb és meghatóbb. „Inkább sajnálom egy szegény ember kunyhóját, mint könyveimet“. A Fenelon érényei az ő élettörténetének regényes szint kölcsönöznek; de neve el nem enyészik. Midőn porait, melyekről azt hitték, hogy a forradalom viharai azokat is megsemmisítették, feltalálták, a cambray-iak örömkialtásban törtek ki és a flandriaiak mind e mai napig a „jó érseknek“ hívják. (274 és 275 l.)

Az emlékirat így végződik:

„Midőn a Fenelon haláláról szólunk, annak az igazságnak adunk kifejezést, a melyet mindenki tud, habár kevesen fognak is fel a maga nagy jelentőségében t. i. hogy a jó ember soha sem hal meg; hogy — egy ékesszóló pap szavaival élvén — a halál csak egy esemény volt az ő életében. Midőn iratait olvassuk, bizonyossá kell lennünk az ő halhatatlansága felől; az ő szelleme köz-

tünk van, behat s elfoglalja lelkünket. Ő most is, mint a hogy életében benső barátja volt a szegényeknek és elhagyottaknak, úgy int a vétectől s vezérfényül szolgál a föld vándorának; az úr szavait intézi mindnyájunkhoz: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, a kik meg vagytok terheltetve, és én megnyugasztalak titeket“.

„Azon hajlékokba, a hová a XIV-ik Lajos és Bossuet neve soha se jutottak el, kivéve ha a Fenelonéval voltak összekötötésben, s hol az ő anyai nyelvét nem értették, az ő szelleme mint a szeretet és bölcsesség mesteréé oda is elhatott, és egy meglehetősen elkopott példány az ő „Reflexions“ czimű munkájából, ahoz mellékelt rövid életiratával az evangelium mellett foglal helyet sok kunyhóban. És vajjon mi teszi Fenelont halhatatlanná? Miért oly kedves ő nekünk? Tudományáért? hirnevéért? ékesszólásáért? Nem. A keresztény szeretet szelleme, az emberiség üdvezítőjének szelleme, mely Fenelon iratain előmlik, az a szeretet, mely önmagunk megtagadására, felebarátaink iránti rokonszenvre, az Isten iránti rokonszenvre serkent: ebben van Fenelonnak az a nagy ereje, melylyel ő lelkünkre hat. Érezzük, hogy ő teljesen felfogta, sőt életének jelszavául tüzte János evangelistának ama fenséges szavait: „Szerelmesim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van; valaki szereti atyjafiát, Istentől született és ismeri az Istent; a ki pedig nem szereti, nem ismeri az Istent; mert az Isten szeretet“.

(282—283 1)

A fordítónőnek bizonyára sokan megköszönték és még sokan meg fogják köszönni, hogy alkalmat adott nekik e mű által megismerkedni a Fenelon emelkedett lelkével. A kiválasztás igen helyes és a fordításnak is nagy előnyére van az az egyszerűség, a mi a Fenelon irányának egyik bája. Itt-ott lehetetlen észre nem venni a gondolatok szakadozottságát, a mi, nézetünk szerint, részben a szerzőnek tulajdonítandó, a kinek irományai a lélek természetes virágai inkább, mint mesterségesen kidolgozott művek, de nagyobb részben a fordítónő hibája, ha csakugyan hibának lehetne nevezni azt, hogy finom izlésénél fogva csak azokat választotta ki szemelvényül, a mik a protestáns léleknek leginkább épületére szolgálnak, s ezen eljárást követve, kényszerítve volt oly ugrásokat tenni, a melyek a rendet és az összefüggést illetőleg a szemelvényekre nézve nem voltak a legkedvezőbbek.

Elérkeztünk főtárgyunkhoz. Célunk megvizsgálni Fenelonnak legsajátosabb nézeteit vagy rendszerét. Rendsze-

rét — mondjuk — mert jóllehet Fenelon minden munkái az ő közvetlen ihletettségének bélyegét viselik magukon, mindazáltal megvan bennök az az egység, mely minden nagyobb léleknek sajátja.

Fenelon jóllehet nem tart bizonyos rendszert gondolatai kifejezésében, mindazáltal egy szellem hatja át azokat. Mindenütt ugyanazt a szelid és átható hangot halljuk és mindig érezzük az őt élesen megkülönböztető lélek jelenlétét. Melyek tehát a Fenelon legjellemzőbb nézetei? Előre bocsátjuk, hogy ezen vizsgálódásban semmi olyannal nem kívánjuk olvasóink figyelmét fárasztani, a mi a Fenelon rendszerében ítéletünk szerint csak kivételes. A mint már megjegyeztük, mi őtet sem tartjuk mentnek a tévedésektől. Olykor nem eléggé vigyázó, máskor túlsapongó. Mint minden olyan írónak művét, a kit lelkének felhevültsége magával szokott ragadni, az ő iratait is vigyázva kell olvasnunk. Gondolatait fejtegetés és bonczolgatás után kell elfogadnunk, és mi éppen erre akarunk jelen értekezésünkkel segédkezet nyújtani. Attól tartunk, hogy Fenelonnak ragyogó fényoldala elfedezheti még hibáit is. A bámulás útát tör a hitnek; és az olvasó erkölcsi és vallási fogékonysága oly benyomásoknak adhat helyet, a melyek mig lelke tisztaságát szeplőtlenül hagyják, oknélküli fájdalmakat okozhatnak és megbéníthatják az élet közönséges örömei és munkái iránti édes érdekeltséget.

Lássuk tehát a Fenelon jellemző nézeteit, mindenek előtt az Istenről, minthogy egy vallásos rendszert leginkább ezekből lehet megítélni. Fenelonnak Istenről való nézetei igen egyszerűek és meghatók. Ugy látszik, hogy ő Istenről csak egy fogalmat alkot magának, s róla mindig ugyanazon fogalom szerint gondolkozik. E fogalom nem más, mint az, hogy az Isten atya, a mi lelkünk kegyelmes és nemesítő barátja. A legfőbb lénynek ez a mi lelkünkkel való szellemi rokonsága az, a mi az előttünk levő könyvben kifejezést nyer, a mi annak egyedül jellemző oldala. E könyv szerzőjének egyedüli célja ugy ismertetni meg velünk Istent, mint egy lelkünkben lakó lényt, a ki azért lakik ott, hogy hibáinkra figyelmeztessen, velünk szelid hangon beszéljen, reánk égi fényt áraszson, kegyelmében részesítsen, bennünk az iránta való szeretetet fölébreszsze s megtanítson a leggyöngédebb s leghelyesebb módon arra, hogy az ő igazságos és szent akaratának magunkat örömmel s minden ellenmondás nélkül alávéssük. Fenelon tel-

jesen elfogadta az Istenről való keresztény tant. Hiszen benne mint közös édes atyában, a ki mindenki iránt, még a legbűnösebb lélek iránt is szeretettel viseltetik és legfőbb gondja az eltévedteket magához hívni. A teremtőnek az elveszettek és tévelygők iránti meleg érdeklődése az a gondolat, a mely ezen kitünő férfi irataiban általánosan uralkodik. Istennek a külső világot, az ember világi érdekeit, a népek történetét illető gondviselésével Fenelon nem sokat bajlódik. Ő Istenről, mint a lélekben jelenlevő, azt hibáira figyelmeztető, világosító, megszentelő, tökélyre vezérlő valóságról szeret beszélni, és erről oly meggyőződéssel, anynyi melegséggel ír, hogy lehetetlen még csak gondolni is valakit, a ki Fenelon iratait olvasva, nézeteit el ne fogadja.

Megismertük a legfőbb lényről való jellemző nézetét Fenelonnak a tárgyalás alatt levő iratokból, mely nem más, mint hogy Isten a mi lelki atyánk, a ki az általa teremtett lelkek tökélyesítésén munkál. A másik nagy kérdés, a mely még mélyebbre enged bepillantanunk a Fenelon lelkébe, a következő: miben helyezte ő az emberi léleknek ezen tökélyét? E kérdést illetőleg a Fenelon nézetét e két szóban lehet kifejezni: önmagunk megfeszítése vagy önmegtagadás és Isten iránti szeretet. Ezek által kell az embernek a maga tökélyesbitését eszközölni. Ezekben s főképp az utolsóban áll a tökéletesség. Fenelon szerint mi két hatalmas mozgató erő közé vagyunk állítva, egyik az Ön, másik az Isten; s minden egyes emberre nézve az a legfontosabb kérdés, hogy ezen ellenséges hatalmak közül melyiknek adja alá magát. Kifejezései e tárgyban különbözők; általában minden munkája jobbára e nézetek bővebb fejtegetéséből áll. Nyíltan szemünk elé állítja az önzés és vallásos szeretet elvei közötti szakadatlan özszeütközést és lelke egész erejével azon munkál, hogy meggyőzzön minket arról, hogy az elsőt fel kell áldozni és az utóbbit uralkodóvá kell tenni szívünkben. Ez az ő főcélja. Ezt különböző formákban sürgeti, a melyek közül némelyek ismétlések és csak arra szolgálnak, hogy felállított tantételét jobban megértsük. Így például felhív, „hogy magunkra nézve haljunk meg és éljünk egyedül Istennek“, — „mondjunk le saját akaratunkról és az Isten akarata legyen egyedüli irányadónk“ — ne a magunk, hanem az Isten dicsőségét keressük“, — „önmagunkban ne bizzunk, hanem minden bizodalunkat az Istenben helyezzük“, — „magunkat felejtsük el és minden gondolatunk

jesen elfogadta az Istenről való keresztény tant. Hiszen benne mint közös édes atyában, a ki mindenki iránt, még a legbűnösebb lélek iránt is szeretettel viseltetik és legfőbb gondja az eltévedteket magához hívni. A teremtőnek az elveszettek és tévelygők iránti meleg érdeklődése az a gondolat, a mely ezen kitünő férfi irataiban általánosan uralkodik. Istennek a külső világot, az ember világi érdekeit, a népek történetét illető gondviselésével Fenelon nem sokat bajlódik. Ő Istenről, mint a lélekben jelenlevő, azt hibáira figyelmeztető, világosító, megszentelő, tökélyre vezérlő valóságról szeret beszélni, és erről oly meggyőződéssel, anynyi melegséggel ír, hogy lehetetlen még csak gondolni is valakit, a ki Fenelon iratait olvasva, nézeteit el ne fogadja.

Megismertük a legfőbb lényről való jellemző nézetét Fenelonnak a tárgyalás alatt levő iratokból, mely nem más, mint hogy Isten a mi lelki atyánk, a ki az általa teremtett lelkek tökélyesítésén munkál. A másik nagy kérdés, a mely még mélyebbre enged bepillantanunk a Fenelon lelkébe, a következő: miben helyezte ő az emberi léleknek ezen tökélyét? E kérdést illetőleg a Fenelon nézetét e két szóban lehet kifejezni: önmagunk megfeszítése vagy önmegtágadás és Isten iránti szeretet. Ezek által kell az embernek a maga tökélyesbitését eszközölni. Ezekben s főképp az utolsóban áll a tökéletesség. Fenelon szerint mi két hatalmas mozgató erő közé vagyunk állítva, egyik az Ön, másik az Isten; s minden egyes emberre nézve az a legfontosabb kérdés, hogy ezen ellenséges hatalmak közül melyiknek adja alá magát. Kifejezései e tárgyban különbözők; általában minden munkája jobbára e nézetek bővebb fejtegetéséből áll. Nyíltan szemünk elé állítja az önzés és vallásos szeretet elvei közötti szakadatlan özszeütközést és lelke egész erejével azon munkál, hogy meggyőzzön minket arról, hogy az elsőt fel kell áldozni és az utóbbit uralkodóvá kell tenni szívünkben. Éz az ő főcélja. Ezt különböző formákban sürgeti, a melyek közül némelyek ismétlések és csak arra szolgálnak, hogy felállított tantételét jobban megértsük. Így például felhív, „hogy magunkra nézve haljunk meg és éljünk egyedül Istennek“, — „mondjunk le saját akaratunkról és az Isten akarata legyen egyedüli irányadónk“ — ne a magunk, hanem az Isten dicsőségét keressük“, — „önmagunkban ne bizzunk, hanem minden bizodalunkat az Istenben helyezzünk“, — „magunkat felejtsük el és minden gondolatunk

Isteneen függjön“, — ne kiméeljünk munkát és fáradságot Istenért“ a gyönyört vessük meg és az Istenért készek legyünk szenvedni“ — némitsuk el szenvedélyeink hangját s hallgassunk egyedül Istennek szent szavára“, — az önszeretetet irtsuk ki magunkból és helyébe ültessük bé az Istennek szeretetét“ — terveinkről mondjunk le és hagyjunk minden dolgokat az Isten bölcs igazgatására“. Ezekben áll Fenelon szerint a tökély elmélete. Az önzés, mint ő tanítja, a lélek és teremtője közötti nagy akadály; minélfogva az önzést kell mindinkább és inkább kiirtani gondolatainkból, vágyainkból, reményeinkből, bizalmunkból, hogy Isten legyen mindenekben minden. Érdekeink, örömeink, terveink, törekvésünk, minden de minden feláldozandó az Isten akaratján való teljes és minden tartalék nélküli önodaadásnak.

Ez a Fenelon tantétele és ez lényegileg helyes; mert az önmegtagadás vagy önfeláldozás és az Isten iránti szeretet, a mely magába zárja az ő teremtményei iránt való szeretetét is, az erkölcsi tökély főelemei. A tiszta és nemes keblü Fenelon mintegy ösztönszerűleg felismerte és minden más alsóbb rendü járulékoktól elkülönítette a keresztény erény ezen lényeges alkatrészeit vagy tulajdonságait; és vannak helyek, a melyekben oly szépen, anynyi erővel és igazsággal adja előnkbe ezeknek szivünkben való mély és csendes működését és az életben való nyilvánulásait, hogy alig lehetne őt feljülmulni.

Azonban nekünk mégis vannak határozott ellenvetéseink Fenelonnak ezen nézetei kifejtése ellen. Az ő kifejezésmódja, daczára látszólagos egyszerűségének, gyakran homályos; tantételeinek nem jelöli ki az illető határt, és a mi legfőbb, a tökélyt szomjuhozó, finomult lelkek könnyen félrevezettethetnek az ő sajátos modoru előadása által. Ellenvetéseinket teljesebben is be fogjuk bizonyítani.

Előadtuk, hogy a Fenelon rendszerében a magunk megfeszítése vagy önmegtagadás és az Isten iránti szeretet az erény vagy tökély két főalkatrésze vagy eleme. Mi a kettőt különvesszük vizsgálat alá, habár tényleg gyakran özsze vannak forrva egymással és egyik a másikat mindig maga után vonja. Az önmegtagadással vagy önfeláldozással kezdjük, a melynek fejtegetését illetőleg mi nagyon különbözünk szerzőnktől. Tán egy szó sem fordul elő többször Fenelonnál mint az *Ön* szó és különösen hajlandó azt ellentétbe helyezni Istennel. Szerinte Isten és az *Ön* vagy *Én* ellenséges elemek, a melyeknek egymással sem-

mi közös érintkező pontjuk nincs; egyik minden rosznak, a másik minden jónak öszpontosítása. Az Ön vagy Én minden vétkeknek és nyomornak elve és fészke; ezért kárhoztatásában soha ki nem fárad, s általában el lehet mondani, hogy azon kötelességekre nézve, a melyek ennek megöklésére ösztönöznek, nem ismer határt. Ámde hasonló kifejezések már igen gyakran félrevezették az embereket önmagoknak és saját természetöknek megítélésében és felejtették velök azt, a mit tulajdonképpen önmagoknak köszönhetnek. Ez a felfogás sötét felhőt borított az emberek állapotára és kinézésére. Önmagokkal való elégedetlenséget szült, a mi épp oly veszélyes vétkek, mint az elbizakodás. Ha valakinek szüntelen azt kiáltják a fülébe, hogy önmagát feszítse meg, ezt könnyen úgy értheti, hogy egész természete megvetésre méltó, és ekkor attól lehet tartani, hogy természetünk csakugyan alásülyed, növekedése megáll, szabad mozgása megszűnik, s következőleg elveszti minden szépségét, kellemét és erejét. Mi nem állítjuk azt, hogy Fenelon ezt a hibát, a miről szólunk, elkövette volna, vagy hogy felelős lenne az ő tanaiból vont következtetésekért. De anynyi bizonyos, hogy az ő kifejezésmódja alá ez a hiba is befészkelheti magát; mi pedig ezt oly nagynak és veszélyesnek tartjuk, hogy éppen azért szükségesnek látjuk bővebben kifejteni. Az emberek semmiben sem hibáznak inkább, mint midőn saját természetöket csekélylik és azt rosznak ítélik. Senki sem méltányos magamagához. Ezen nagy tárgyat illető igazság valóban anynyira homályos, hogy mint paradoxon tűnhetik fel. Az ember, helyesen fogva fel helyzetét, a helyett hogy önmagának teljes megfeszítésére lenne kényszerítve, ellenkezőleg, nem is tudja eléggé méltányolni és becsülni önmagát. Tudjuk, hogy ez az állítás merész. De kemény kifejezéssel kell élnünk, ha nagy tévedést akarunk ellensúlyozni. Mi óhajtjuk észrevétni azt, hogy az önmagunk megvetését és megtagadását illető kötelességekre nézve illő határok közt kell maradni és hogy csak az az önmegtagadás igazán erényes, a mely elősegíti az önbecsülést. Véleményünket kifejtjük, még pedig ezt oly állításokkal kezdjük meg, a melyeket, felteszszük, senki sem fog ellenezni.

Ha az ember magasabb természetét nézzük, azonnal belátjuk, hogy ezt megfeszíteni vagy megtagadni nemhogy kötelesség volna, sőt éppen vétkek. A lélekről, mely az ember leg-

főbb megkülönböztető jegye, soha sem beszélhetünk, nem gondolkozhatunk elég nagy tisztelettel. Istennek legfőbb műve, tüköre és személyesítője az e földön. Annak a külső világ feletti fönsége — fájdalom — nincs eléggé tekintetbe véve, de azért igaz. A léleknek ezt a kitünőségét nemcsak azért tulajdonítjuk, mivel felfogni képes a világegyetemet, a mely magáról nem bir fogalommal, hanem még magasabb okokból is. Mi azt hisszük, hogy a lélek rokon azzal az értelmi erővel, mely a természetnek lételt adott s következőleg magában rejti azokat a csiraképes és termelésre hívott elemeket, a melyekből a természet származott. Hiszszük azt is, hogy a mindenség legfőbb célja anyagot, tért és ösztönt szolgáltatni a léleknek a végre, hogy magát a végetlen szellemmel azonosítsa; azaz, hogy bennünk egy oly fejlődést segítsen elő, a mivel a világon senki sem versenyezhet. Ily transcendentalis a lélek. Nincs dicséret, mely méltó volna Isten azon jóságához, hogy minket az ő saját szelleméhez való hasonlatosságra teremtett. Nincs oly képzelőtehetség, a mely felbirja fogni azon adomány nagyságát, mely egy értelmi és erkölcsi létben áll. Távol attól, hogy ezt keresztre feszítsük, legfőbb kötelességünk és a teremtő iránti legnemesebb tartozásunk annak kifejtésére igyekeznünk.

Szólottunk a lélekről, ezen legfőbb részünkről és a bünről, melyet ennek megfeszítése vagy lealacsonyítása által elkövetünk. De az önsanyargatás még szorosabb korlátok közé vonandó. Tekintettel levén arra, hogy mi nem csak lélekből, hanem egyszersmind testből is állunk; állati vágyakkal birunk, szemeink, füleink s minden érzéki szervünk által örömek elfogadására vagyunk hivatva, tulajdonképpen ezeket sem áldozhatjuk fel teljesen, a mint sokan kívánni látszanak. Az ember ezen vegyes özszealkotásában mi egy szép egészet látunk. A legalsóbb tehetségekben, valamint a legnagyobbakban mi fontos hasznat, és minden érzékben oly öröm forrását látjuk, a melyet nem szabad megvetnünk. Sőt azt hisszük, hogy a kiben a külső testszerkezet a legteljesebben és öszhangzóbban ki van fejlődve, a kiben a tagok ereje az érzékek finomságával egyesülve van, az ezen szerencsés testszerkezetnek, ha akarja, nagy hasznát veheti értelmi és erkölcsi állapotára nézve is. Hiszszük azt is, hogy a lélek a maga miveltsége és erkölcsi nemessége arányában igen szép visszahatást gyakorol a testre és annak működési és élvezeti körét szélesbiti. Az emberi természetet ilyenformán mint egy egészet, mint az anyag és szellem özsze-

köttetését tekintve, oly műnek ismerjük, a mely méltó isteni teremtetőjéhez, és annak nem megöklése és teljes megfeszítése, hanem egyetemes fejlesztése az a lecke, melyre minket a bölcsesség és erény tanít.

Tovább megyünk. Személyes érdekünknek, gyönyörűségünknek és jóllétünknek óhajta, — az az elv, melyet közönségesen önszeretetnek nevezünk, nem olyan, hogy az ellen élet-halál harcot vívnunk vagy azt éppen megsemmisíteniünk kellene. Tagadhatatlan, hogy ennek az illő korláton való tulcsapása legfőbb erkölcsi veszedelmünk. Minden bűnnek forrása főképp e vagy ama formában nyilatkozó önzés. De a korlátatlanságot nem szabad felcserélni az önbecsülés-sel, a mit természetünknek minden tulajdonságai között legutóljára nélkülözhetünk. Semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy minden lényre nézve elsőbbsorban áll az önmaga jóllétéről való gondoskodás, mint a másoké, és hogy ez iránt különös tekintettel lenni, már maga jelen helyzetünk parancsolólag követeli. Kiki maga ismeri saját szükségét, veszélyeit és azokat a szüntelen szaporodó igényeket, melyek helyzetével együtt járnak, és ha csak egy napra is megfelejtkeznénk az önmagunkra való gondoskodásról, feltartóztathatatlannal elvesznénk. Nagy fontosságú az a megjegyzés, hogy az erkölcsi veszély, melynek az önszeretet miatt ki vagyunk téve, éppen abból származik, hogy az önszeretet kiirthatatlan keblünk-ből és szükségünk van annak folytonos gyakorlására; mert a léleknek ismert törvénye szerint minden szenvedély, ha azt illő korlátok között nem tartjuk, a gyakorlás által folytonosan erősül. Az önszeretetnek ezen elfajulását éppen annak különös fontossága eredményezi, mely szerint működésére szakadatlan szükségünk van; következésképp nem volna helyes az önszeretetet kiirtanunk s nem is kell azt úgy tekinteni, mint szennyfoltot az emberi természetben. Azonban azt sem lehet tagadni, hogy az önszeretet csakugyan könnyen elfajul. És ez az elfajulás aggasztó. Ez a mi legfőbb veszedelmünk. Ez az ösvény, a melynek szüntelen a szélén járunk. Ez a mi természetünknek próbaköve. S ha nem vagyunk képesek annak ellentállani és elfojtani, ennek tulajdoníthatjuk a jelenkor minden bűnét és nyomorát, a szeretet lángjának kialvását, az erkölcsi halált, mely iszonyubb az élet minden más szenvedésénél. Ezt az igazságot Fenelon mélyen érezte és oly erélylyel tanította, a minővel rajta kívül kevesen, s munkáinak főbecse ezen erkölcsi veszély ellen irányzott erőteljes intésekben áll. Az önszeretet ta-

lálékonyságát bámulatra méltó éleselműséggel tárgyalja, kimutatja, miként öltözteti fel magát a legszentebb indokokba és miként táplálja magát éppen erényeinkből, míg végre aztán felemésztí azokat. Mind ez igaz. És mégis az önszeretet természetünknek oly lényeges része, hogy azt nem szabad és nem is lehet kiirtanunk.

Az önszeretetnek ezen könnyen bekövetkező elfajulásából lehet kimagyarázni azt, hogy miért használ Fenelon és mások is oly erős kifejezéseket azon veszélyeket illetőleg, a melyek minket ezen oldalról érhetnek. De ezek a kemény kifejezések talán szintén befolytak annyira, mint más okok, arra, hogy az emberiség a helyes önbecsülés szükségét érezni kezdje. Mivel az önszeretet elfajulásra való hajlandóságánál és folytonos szereplésénél fogva természetesen sokkal inkább a figyelem tárgya lett, mint bármely más működési elv, és mivel az emberek azt nem annyira a maga rendes működésében, mint inkább más érzelmeinkre való hatásában és azok feletti győzedelmében tették vizsgálódásaik tárgyává, innen úgy tekintették azt, mint az emberi természet legfőbb alkotó elemét. Bölcsészek, már t. i. olyanok, a kiket helytelenül tiszteltek meg e névvel, feladatul tűzték ki magoknak minden más érzést az önszeretbe olvasztani bé, azt életünk egyedüli rugójává tenni, úgy, hogy szerintök a lélek csupán csak az önszeretet által vezéreltetik minden működésében. Vegyük hozzá ehez még azt, hogy lelkünk ezen elve, a mint neve is mutatja, az Önnel vagyis az egyénnel bajlódik: akkor megtaláljuk egy a jelen vizsgálódásra igen fontos tény magyarázatát. Ebből ugyanis megértjük, mimódon lehetett az önszeretetnek az Önmaga elnevezést adni, mintha az egész egyént az önszeretet alkotná, és hogyan lehetett arra a gondolatra jöni, hogy az önszeretet a lélek minden más erejénél és tehetségénél inkább befoly az emberi természet alakítására. Azt gondolták ugyanis, hogy az önszeretet, különösen ha az illő határain tulcsapott, maga az ember és úgy is beszéltek róla, mintha magáról az emberről beszélnének, kiben az önszeretet működött. Ezért kívánta Fenelon s vele sok más író, a legélesebb és legki-méletlenebb kifejezéseket használva, az önmagunk megfeszítését az ember kötelességévé tenni.

Ámde az nem áll, hogy az önszeretet egyedüli elvünk, vagyis, hogy annak nagyobb része van lényünkben, mint más elveknek; ennél fogva szükség ellentállanunk azon rossz befolyásnak, mely ilyen

beszédmód miatt természetünket éri. Természetünknek vannak más alkotó elemei, még pedig jóval hatalmasabbak az önszeretetnél, melyeknek az önszeretet csak segédül és szolgálatjokra rendeltetett és a melyek folytonos küzdelemben állanak ennek kicsapongásaival. Például, van józan eszünk, értelmi tehetségünk az igazság keresésére és megszerzésére; és ez lényegileg oly elv, mely önhasznát nem tekinti; mert az igazság, mely az értelem vizsgálódási tárgyául szolgál, egyetemes és minden részrehajlás nélküli természetű. Az értelmi tehetség nagy feladata megismertetni az egyént a világegyetemben nyilatkozó isteni rendszer törvényeivel, — oly rendszer törvényével, mely végtelenül tulszárnyalja az egyént, a ki annak csak egy igen kis részét teszi; a mely számtalan, az Isten előtt egyformán kedves lényt foglal magában, és a melynek felséges és áldásteljes végcélja az egésznek folyton gyarapodó jóllétének előmozdítása. Továbbá, emberi természetünk gazdag a legváltozatosabb indulatokban és hajlamokban, a melyek családi és más közönséges viszonyainknak felelnek meg; hajlamok, melyek számuknál fogva erőt vesznek az önszereteten; a melyek másokat a mi gondoskodásunk főtárgyaivá tesznek; karjainkat a mindennapi munkára megedzik, és megerősítik az elfáradt testet, hogy el tudja hordozni az éjjeli álmatlanságot. E mellett minden emberben megvan az emberszeretet általános érzése, melynélfogva készek vagyunk minden embernek, még az idegeneknek is segílyt nyújtani, könnyeiket letörölni, nyomorukat még nagy áldozatok árán is a lehetőleg enyhíteni. Mindenekfelett ott van az erkölcsi elv, a melyet különösen az ember énjének lehet nevezni; mivel királyi hatalommal van felruházva az ember egész természete felett, és éppen azért volt az ember keblébe oltva, hogy minden vágy felett uralkodjék. Ez különösen önhasonlesés nélküli elv. Ennek lényege a részrehajlatlanság. Ez nincs tekintettel a személyre. Ez az igazság elve, mely mindenkinek jogát védelmébe veszi és a legkisebb igazságtalanság miatt haragra lobban, haszinte az tulajdon hasznára lenne is. Ez az erkölcsi természet különösen az, a mely az egyetemes szeretet gyakorlásában találja örömét, és a mely a szivet édes hullámozásba hozza valamely nemes tett végrehajtásának vagy hősiezen kiállott veszélynek és az emberiség érdekében szenvedett halálnak látásán vagy hallásán. Ezek a különböző elvek, főleg az utóbb említett, éppen oly iga-

zán a mieink, mint az önszeretet. Midőn az ember önmagáról gondolkozik, ezek mind eszébe kell hogy jussanak, mint az ő saját főtulajdonai. Alig követhet el maga ellen nagyobb hibát, mintha ezeket kifelejtí vagy kizárja azon fogalomból, melyet magáról alkot, és az önszeretetet teszi lénye egyedüli elemévé.

Kissé bővebben tárgyaltuk azt a korlátolt értelmezést, melylyel az Ön vagy Én szónál gyakran találkozunk; mivel mi meg vagyunk győződve a felől, hogy az emberi természetet lealázó eszmékre és azon veszélyes gondolatra vezet, hogy valamely erényes cselekedetet gyakorlunk akkor, midőn természetünket megvetjük. Óhajtjuk megértetni, hogy ez a megvetésre kárhoztatott Én nemcsak érzéki vágyakat, hanem magas tehetségeket is rejt magában, és ha ezen tehetségek lelkiismeretesen kifejtetnek, az Én a világegyetem legnemesebb lényei között foglal helyet. Hogy ezt a gondolatot megvilágosítsuk, felhívjuk olvasóink figyelmét az erkölcs és vallás egy igen fontos, de nagyon is elhanyagolt szempontból való megvizsgálására. Ezekről rendszeren elvontan szoktak az emberek beszélni, mintha lényükhöz se tartoznának; mintha azok holmi idegen lények volnának s csak úgy kívülről lépnek bé lelkünkbe, de ott is tőlünk különválva maradnak. Holott a vallás és erény, valahol azok feltalálhatók, semmi egyébek, mint maga a lélek. Azok képezik az emberi természetet. Egy jó ember erkölcsé és kegyessége nem valamely tőle elkülönített birtokok; ezek és önmaga egy és ugyanazon lény, s minden dicséret, a mi ezeket illeti, az övé. Mi a vallás? Nem valamely idegen lakós, nem természetünktől idegenszerű valami, a mely kívülről száll belénk s lakást vesz keblünkben. A vallás maga a lélek, mely teremtőjéhez emelkedik. Mi az erkölcs? Ez is maga a lélek, mely saját lényéhez tartozó törvényre, a kötelesség törvényére figyelmeztet, az iránt tisztelettel viseltetik és annak engedelmeskedik. Mosolyognunk kell gyakran, midőn az emberi természetet lealacsonyíttatni s ugyanazon lélegzetvétellel a vallást az egekig magasíttatni halljuk; mintha a vallás valami becsesebb volna mint az emberi természet, mely a magában levő főtvény iránt engedelmeskedik. Vallás és erkölcs, a mennyiben azokat bírjuk, nem egyébek minmagunknál, és az a tisztelet, a melyben az em-

berek ezeket részesítik, tulajdonképpen az emberi lélek iránt kifejezett tartozás. Az önmagunk megfeszítése tehát, a mennyiben az az önbecsülést kizárná, minden egyéb lehet, csak erény nem.

Még egy más gondolatmenetet is megkísértünk röviden felállítani, a mely hasonló eredményre vezet. Az önmagunk megfeszítése vagyis az önmegtagadás bizonyos munka, és minden munkához szükség van munkásra is. Az említett munkát tehát ki hajtja végre? Felelet: maga az ember, a ki egyszermind munka tárgya is. Ő maga van e munkára felhiva. Egy benső szózat és az Isten törvénye őtet hívja fel arra, hogy önmagán erőt vegyen, saját lelkén uralkodjék és minden szenvedélyét megzabolázza. Ámde ez a benső erő, a melyet az önmagunk megtagadása feltételez és megkíván, a legragyogóbb bizonyosság arra nézve, a mit természetünk felséges voltáról adni lehet. A legnemesebb erő ez, melylyel Isten az embert felruházta. Oly hatalom ez, a mely sokkal becsesebb, mint az, a mely a külső természetet maga alá veti. Az erkölcs világának fő alkateleme ez, nagysága az emberi lélek nagyságát bizonyítja, a mely kötelezve van azt az erőt folytonosan gyakorolni. És ez még nem minden. Az önmegtagadásnak van bizonyos célja is, vajjon ez mi? Az, hogy természetünket szabaddá tegye és tevékenységre ösztönözze. Az önmegtagadásnak bizonyára nem az a célja, hogy a lelket a földre sujtsa, hanem hogy megzabolázza azokat az indulatokat és szenvedélyeket, a melyek a lélek ellen küzdenek, hogy az erkölcsi és értelmi tehetségek új életre serkenjenek és isteni eredetöket kinyilvánítsák. Az önmagunk megfeszítése, helyesen értelmezve a dolgot, abban áll, hogy szenvedélyeinket elfojtsuk s ez által gondolkozó tehetségünk, lelkiismeretünk és őszinte szeretetünk akadály nélkül kifejthessék a magok erejüket. Az állat megsemmisítése ez a végre, hogy az angyal mibennünk kifejlődhessék. Azon tehetségeken alapszik ez, a melyek minket Istenhez hasonlóvá tesznek, s célja ezeknek kifejlesztése és megdicsőülése. E szerint ugyanaz a kötelesség, melyet némelyek az önmegvetéssel azonosítanak, éppen az önbecsülést foglalja magában s azt teszi kötelességünké. Ez a tökélyben, mint a mi örökségünkben és végcélunkban való hit és azután való törekvés.

Ezekben megmutattuk, hogy minő szoros meghatározást igényel az önmagunk megfeszítése vagy az önmagunkról való lemond-

berek ezeket részesítik, tulajdonképpen az emberi lélek iránt kifejezett tartozás. Az önmagunk megfeszítése tehát, a mennyiben az önbecsülést kizárná, minden egyéb lehet, csak erény nem.

Még egy más gondolatmenetet is megkísértünk röviden felállítani, a mely hasonló eredményre vezet. Az önmagunk megfeszítése vagyis az önmegtagadás bizonyos munka, és minden munkához szükség van munkásra is. Az említett munkát tehát ki hajtja végre? Felelet: maga az ember, a ki egyszermind munka tárgya is. Ő maga van e munkára felhiva. Egy benső szózat és az Isten törvénye ötet hívja fel arra, hogy önmagán erőt vegyen, saját lelkén uralkodjék és minden szenvedélyét megzabolázza. Ámde ez a benső erő, a melyet az önmagunk megtagadása feltételez és megkíván, a legragyogóbb bizonyosság arra nézve, a mit természetünk felséges voltáról adni lehet. A legnemesebb erő ez, melylyel Isten az embert felruházta. Oly hatalom ez, a mely sokkal becsesebb, mint az, a mely a külső természetet maga alá veti. Az erkölcs világának fő alkateleme ez, nagysága az emberi lélek nagyságát bizonyítja, a mely kötelezve van azt az erőt folytonosan gyakorolni. És ez még nem minden. Az önmegtagadásnak van bizonyos célja is, vajjon ez mi? Az, hogy természetünket szabaddá tegye és tevékenységre ösztönözze. Az önmegtagadásnak bizonyára nem az a célja, hogy a lelket a földre sujtsa, hanem hogy megzabolázza azokat az indulatokat és szenvedélyeket, a melyek a lélek ellen küzdenek, hogy az erkölcsi és értelmi tehetségek új életre serkenjenek és isteni eredetöket kinyilvánítsák. Az önmagunk megfeszítése, helyesen értelmezve a dolgot, abban áll, hogy szenvedélyeinket elfojtsuk s ez által gondolkozó tehetségünk, lelkiismeretünk és őszinte szeretetünk akadály nélkül kifejthessék a magok erejüket. Az állat megsemmisítése ez a végre, hogy az angyal mibennünk kifejlődhessék. Azon tehetségeken alapszik ez, a melyek minket Istenhez hasonlóvá tesznek, s célja ezeknek kifejlesztése és megdicsőülése. E szerint ugyanaz a kötelesség, melyet némelyek az önmegvetéssel azonosítanak, éppen az önbecsülést foglalja magában s azt teszi kötelességünké. Ez a tökélyben, mint a mi örökségünkben és végcélunkban való hit és azután való törekvés.

Ezekben megmutattuk, hogy minő szoros meghatározást igényel az önmagunk megfeszítése vagy az önmagunkról való lemond-

dás, és hogy mily távol áll az az önmagunk megvetésétől. Célunk volt e fejtegetés végén észszerű magyarázatát adni azoknak a frazisoknak, a melyekben Fenelon ezt a kötelességet szívünkre köti. De tér szűke miatt azok közül csak egyre vagy kettőre vetünk egy rövid pillantást. Talán semmit sem kíván tőlünk oly gyakran, mint hogy „saját akaratunkról lemondjunk“. Ez Fenelonnak kedvencz frazisa. S vajjon mi értelme van ennek? Talán az, hogy megszünjünk valamit akarni? Minden inkább mint ez. Bizonyára az akarat soha sem oly erős, mint midőn az ember lemond valamiről, és semmi által sem lehet azt inkább fejleszteni, mint éppen ennek gyakorlásában. A kifejezés tehát nem egyebet jelent, mint hogy a kötelesség leggyöngédebb szavára is készek legyünk feláldozni hajlamainkat. Ugyde ki nem tudja, hogy a lélek semmi által sem tünteti annyira az akarat erejét, mint valamely vágy leküzdése által? És mi célja és haszna van a vágygyal való ezen küzdelemnek? Az, hogy a lélek erkölcsi ereje gyarapszik, hogy az akarat mind rendithetlenebb és megingathatlanabb lesz az Isten által előnkbe tűzött legnehezebb kötelességek és legfelségesebb erények teljesítésében.

Továbbá Fenelon ismételten arra int, hogy „felejtkezzünk el magunkról“. De vajjon ez mit jelent? A magunkról való megfejtkezés betű szerinti értelemben lehetetlen. Lényünköt éppen oly könnyen megsemmisíthetjük, mint öntudatunkat. Hiszen önmagunkról megemlékezni tulajdonképpen még kötelesség; erre saját jóllétünk érdekében minden szempillantásban szükségünk van; és szükségünk van különösen azért, hogy e megemlékezés által magunkat az Isten akaratja szerint igyekezzünk formálni. Abban nincs semmi veszedelem, ha magunkkal sokat foglalkozunk, csak hogy gondolkozunk magunkról helyesen, azaz, tekintsük magunkat úgy mint erkölcsi lényeket, a kik tetteinkért egy isteni törvényadónak felelősséggel tartozunk és arra vagyunk teremtve, hogy az erényben gyönyörködjünk, azt szüntelen keressük, igyekezzünk mind nagyobb és nagyobb emberszeretetre, másokkal rokonszenvezzünk, azokért szenvedni is készek legyünk, és ezen az úton haladva, emelkedjünk fel a mi eredeti példányképünkhöz. Vannak azonban érzések, a melyekre nézve nem tudunk magunk iránt eléggé felejdékenyek lenni. Bármilyen névvel nevezhető előnyeinket, jótetteinket, erényeinket, ha ezeket az önszeretetet a maga dicsekedésére fel akarja használni, ha ezekről azért emlékszünk meg, hogy magunkat általok

mások fölé emeljük és elfejtsük magunkban a tökélyesülés utáni vágyat, a mi haladásunkban rendesen akadályoz, — ezeket az érzéseket és gondolatokat bizonyára nem tudjuk eléggé távol tartani magunktól. Ha akár lelki, akár testi előnyeink hiuságunk és kevélységünk táplálására szolgálnak, ha ezek meggyengítik bennünk azt a tudatot, hogy mi is ugyanazon természettel birunk, a melylyel embertársaink, ha rokonszenvünket mások iránt elfojtják vagy ítélő tehetségünket megrontják: akkor nem lehetünk elég vigyázók magunkra, hogy azokról meg ne emlékezzünk. Ha a képzelő tehetség által örömeink anynyira tulfeszítettnek, hogy e miatt a kötelesség iránt érzéketlenek leszünk: akkor a legnagyobb erőt ki kell fejtenünk, hogy az ily örömek kedves érzetét teljesen elfelejtsük s azoknak még csiráit is kiirtsuk lelkünkéből. Ily részeit, ily elemeit kell lényünknek feledékenységbe menni hagyni. Erkölcsi, értelmi, halhatatlan természetünk ről nem tudunk elég sokat gondolkozni; ellenkezőleg, ezekről teljes világéletünkben mindig a legtisztább öntudattal kell birnunk.

A most előadott nézetek szerint az önmegfeszítés vagy önmegtágadás természetünk alsóbb rendű erőinek a felsőbbek alá való rendelésében áll. Gyakorlati elismerése ez értelmi és erkölcsi tehetségeink fölényének és méltóságának. Egy kötelesség sincs, mely önmagunk iránt nagyobb tiszteletet s egyszersmind nagyobb tartozást foglalna magában. Az önmegtágadást illető ezen nézetünket szükségesnek látuk bővebben kifejteni azért, mert ez a legnagyobb félreértésre szokott alkalmat adni s gyakran úgy van tárgyalva, hogy nem a lélek fölemelésére, hanem még lealacsonyítására szolgál. Valójában mi semmit sem óhajtunk inkább és semmit sem tartunk oly fontosnak, mint helyesebb nézetekhez segíteni az embereket azon benső lelki kincseket illetőleg, a melyekkel Isten minket megajándékozott. Semmit sem óhajtunk inkább, mint felnyitni szemeiket, hogy lássák saját szellemi birtokukat. Mélyen érezzük azokat a nehézségeket, melyek e tárggyal öszszeköttetésben vannak. Tudjuk, hogy meg kell küzdenünk nem egy lélekbe befészkelődött titkos hitetlenséggel. Tudjuk, hogy a legtisztább kifejezéseket is félremagyarázzák olyan emberek, a kiknek nincs saját tapasztalatuk arról, a mit mi fejtegetünk. A lélek — bizonyosak vagyunk felőle — csak saját munkássága által ismeri meg önmagát világosan. Az embernek gondolkozásra, működésre, ki-

tartásra adott tehetségeit, a léleknek azon erőit, melynélfogva ez örömet és fájdalmat elhordozni, magát más lényekkel azonosítani, az igazságot elfogultság és félelem nélkül keresni, az Istennel egyesülni, a kötelesség teljesítésének életét feláldozni képes, — igazán fel fogni és illően méltányolni csak azok tudják, a kikben ezek a lelki erők és tehetségek fokenként már kifejlődtek és folytonos működésben vannak. Mindazáltal nem kétkedünk, hogy szavaink sokaknál, habár gyenge viszhangra fognak találni. Olyan lélek, a minőt Isten lehelt az emberbe, nem könnyen élhet a nélkül, hogy isteni eredetéről némi jelt ne adjon. Az emberi természetet illető tisztább vagy homályosabb kijelentés, egy bizonyos világosság sugarai, melyek nem e földből valók; bizonyos rokonszenv mindaz iránt, a mi jó és nemes az emberi jellemben van; némi fogékonyság a szép iránt; a lélek mélyén fakadó szeretet forrásának néhány üditő cseppje; valamely tisztább boldogság után való vágyódás, az önhaszonlesés nélküli tettet követő kedves érzés benyomásai, végre Istenbeni benső viszonyának homályos sejtelme; mindezek a legtöbb emberben megvannak, s a legtöbb kebelben feltalálhatók. Igen sokan vannak az emberek között, a kik saját tapasztalatból ismerik a lélek ezen elrejtett kincseit és annak örök rendeltetését igazoló bizonyítékokat, míg másoknál ismét a szellemi és erkölcsi erő már oly mértékben nyilatkozik, hogy csak gondolataikat kell helyes irányban önmagokra fordítani és azonnal felismerik szellemi erejüket, valamint azt a megbecsülhetetlen áldást, mely azoknak kifejtéséből származik. Mi ezek számára irtuk e sorokat. Mi semmit sem tartunk oly nagy fontosságúnak az emberre nézve, mint saját lelkének ismeretét s annak a végetlen szellemmel való benső, szoros viszonyát. Hinni abban, a mit az ember mint fejlődésképes csirát kebelében hordoz; hinni abban, a mivé az ember lehet, a mire rendeltetve van, hinni azon lelki erőben, szellemi világosságban, erkölcsi tisztaságban és nemes élvezetben, a melyhez mindenkit elvezérleni volt célja Jézus Krisztusnak, — úgy látszik nekünk, hogy ez a hit az az elevenítő, idvezítő és újjászülő elv, a melynek a lelkekben leendő felébresztésére Isten a maga fiát elküldötte, s boldogok azok, a kik e hitet terjeszteni s azt e földön uralkodóvá tenni tudják.

Az önmegfeszítésre, Fenelon szerint a tökély ezen első alkotó elemére vonatkozó észrevételeinket ezennel bevégeztük; és most átmegyünk a másodikra: az Isten iránti szeretetre.

Szándékunk volt e tekintetben a lehető legterjedelmesebben nyilatkozni; de e végre már kevés tér maradt fenn számunkra. Örömmel valljuk meg, hogy erre nézve kevesebb ellenvetésünk van a Fenelon fejtegetései ellen, mint volt az elsőre nézve. Ezen szeretetfenséges és boldogító voltáról Fenelon igazán, méltóan, a valódi és mély meggyőződés átható hangján ír. Egy pontra nézve azonban mégis hiányosnak tartjuk fejtegetését. A vallás erkölcsi alapját és természetét nem állította meg elég szilárdsággal és határozottsággal, a mit valóban mások is igen kevesen tesznek meg. Nem tanította elég világosan azt a nagy igazságot, hogy az Isten iránti szeretet kezdetől végig az erény szeretete. Nem érezte eléggé, hogy a vallás az ember erkölcsi tehetségének gyümölcse és legtökéletesebb formája. Néha azt tanítja, hogy ha mi az Isten akaratját teljesíteni óhajtjuk, le kell mondanunk és el kell hallgattatnunk józan értelmünket, mintha az isteni akarat nem volna öszhangzásban saját tehetségeinkkel; mintha az bizonyos homályos és titokszerű valami volna; mintha követéseért ki kellene oltanunk saját lelkünk világát. Már pedig az isteni akarat öszhangban áll saját természetünkkel. Nem egyéb az, mint amaz erkölcsi jóságnak Isten általi helybenhagyása és ajánlása, a melynek parancsai az ember lelkébe vannak beírva, és a mely iránt az ész és lelkiismeret még akkor is, mikor az engedelmisséget hajlandók megtagadni, titokban nem csekély tisztelettel viseltetnek. Az emberi lélek és az isteni törvény nem két különböző, egymással semminemű öszszeköttetésben álló dolog. Ha az ember magamagának nem volna törvénye: úgy az égi törvény kijelentését sem érthetné meg. Ha a kötelesség elve nem volna lelkének lényeges része: úgy nem lehetne semminemű engedelmisségre kényszeríteni. A vallás erkölcsi természetünkön alapszik s voltaképpen ennek legkifejlettebb és legdicsőbb alakja, és mi nagyon sajnáljuk, hogy ez a felséges igazság nem tündöklék nagyobb fényvel a Fenelon iratain. Célunk volt e gondolatokat körülményesen tárgyalni; de mivel jelen értekezésünkben ezt már nem tehetjük meg, jobbnak tartjuk azt itt mellőzni s e helyett egy néhány töredékes észrevételt teszünk az Isten iránti szeretet érzésére vonatkozólag, a melyet szerzünk oly melegen tárgyal és megszűnés nélkül ajánl.

Mi abban a véleményben vagyunk, hogy Fenelon igen sok

Szándékunk volt e tekintetben a lehető legterjedelmesebben nyilatkozni; de e végre már kevés tér maradt fenn számunkra. Örömmel valljuk meg, hogy erre nézve kevesebb ellenvetésünk van a Fenelon fejtegetései ellen, mint volt az elsőre nézve. Ezen szeretet felséges és boldogító voltáról Fenelon igazán, méltóan, a valódi és mély meggyőződés átható hangján ír. Egy pontra nézve azonban mégis hiányosnak tartjuk fejtegetését. A vallás erkölcsi alapját és természetét nem állította meg elég szilárdsággal és határozottsággal, a mit valóban mások is igen kevesen tesznek meg. Nem tanította elég világosan azt a nagy igazságot, hogy az Isten iránti szeretet kezdettől végig az erény szeretete. Nem érezte eléggé, hogy a vallás az ember erkölcsi tehetségének gyümölcse és legtokéletesebb formája. Néha azt tanítja, hogy ha mi az Isten akaratját teljesíteni óhajtjuk, le kell mondanunk és el kell hallgattatnunk józan értelmünket, mintha az isteni akarat nem volna öszhangzásban saját tehetségeinkkel; mintha az bizonyos homályos és titokszerű valami volna; mintha követéseért ki kellene oltanunk saját lelkünk világát. Már pedig az isteni akarat öszhangban áll saját természetünkkel. Nem egyéb az, mint amaz erkölcsi jóságnak Isten általi helybenhagyása és ajánlása, a melynek parancsai az ember lelkébe vannak beírva, és a mely iránt az ész és lelkiismeret még akkor is, mikor az engedelmességet hajlandók megtagadni, titokban nem csekély tisztelettel viseltetnek. Az emberi lélek és az isteni törvény nem két különböző, egymással semminemű öszszeköttetésben álló dolog. Ha az ember magamagának nem volna törvénye: úgy az égi törvény kijelentését sem érthetné meg. Ha a kötelesség elve nem volna lelkének lényeges része: úgy nem lehetne semminemű engedelmességre kényszeríteni. A vallás erkölcsi természetünkön alapszik s voltaképpen ennek legkifejlettebb és legdícsőbb alakja, és mi nagyon sajnáljuk, hogy ez a felséges igazság nem tündöklék nagyobb fényvel a Fenelon iratain. Célunk volt e gondolatokat körülményesen tárgyalni; de mivel jelen értekezésünkben ezt már nem tehetjük meg, jobbnak tartjuk azt itt mellőzni s e helyett egy néhány töredékes észrevételt teszünk az Isten iránti szeretet érzésére vonatkozólag, a melyet szerzünk oly melegen tárgyal és megszűnés nélkül ajánl.

Mi abban a véleményben vagyunk, hogy Fenelon igen sok

ember előtt rajongónak tűnik fel. Sokan kétségbe vonhatják, sőt talán kereken meg is tagadhatják a legfőbb lény iránti amaz erős, mély s mindennek felett való vonzalom lehetőségét, a melylyel a Fenelon könyve tele van. Mi csudálkozunk e kételkedésen. Mi nem ismerjük az emberi természetnek egy sajátságát sem, a melyet kevésbé lehetne kétségbe vonni, mint azt, a melyet a szeretet mutat a maga nagyságában és végetlenségében. A szeretet hullámaival begyűrűzi az ember családi életét, fentartja a barátságot s érdeklődéssel viseltetik még oly lények iránt is, a kik tengerek vagy távol korszakok által vannak a szerető szívtől elválasztva. Ne mondjátok, hogy a szeretetnek, melyről itt szólunk, tárgyai hozzánk hasonló lények s ennél fogva nem bizonyítanak semmit a vallásos szeretet lehetősége mellett. Tényleg ugyanaz a szellem hatja át szívünknek minden érzelmeit, a mennyiben azok tiszták; és az emberek iránti szeretet, ha annak helyes iránya van, az Isteni szeretetnek eleme és gyökere. A mi az emberben nemes és tiszteletre méltó, minden Istentől van, és midőn ahoz ragaszkodunk, Istenhez készítjük magunkat. A ki embertársaiban az erkölcsi méltóságot és az önhaszonkeresés nélküli lélek-nemességet felismeri, ez által az Isten tulajdonságai iránt tartozó tiszteletét kezdi nyilvánítani. A lelkünkben fölébredő legelső érzés, értjük a szülők iránti szeretetet, lépcső a mennyei atya iránti szeretetre. Az a meleg érdeklődés, a melylyel a nagy és nemes emberek története iránt viseltetünk, az a tisztelet, melyet felvilágosult törvényhozók iránt érzünk, az a rokonszenv, mely az emberbarátok iránt keblünkben él, az az öröm, mely a jó ügy érdekében folytatott lelki küzdelem látásán szívünket előnti, mindezek az érzések az Isten tisztelete iránti képességünket bizonyítják; mert ő az, a ki ezen értelmi és erkölcsi érzést teremtményeiben életre hívja s egyszermind ő maga annak legtökélyesebb mintaképe. Sőt mi abban a hitben vagyunk, hogy a természet iránti szeretetünk is rokonságban van az Isten iránti szeretettel, s ennek ugyszólván előkészítőül szolgál; mert a természetben nyilatkozó öszhang csak az Isten bölcsességét teszi láthatóvá; a kiterjesztett égboltozatja az ő végetlenségét hirdeti, és a világ szépsége az ő kimerithetlen szeretetét és áldását jelképezi. Előttünk alig van valami világosabb, mint hogy a lélek az Istenért teremtett. Nemcsak érzéseink, nemcsak szükségünk, veszélyeink

és gyámoltalanságunk vezetnek Istenhez, hanem vannak ezeknél e végre jóval fönségesebb okok is, melyek a lélek kiváló tulajdonai. Az emberek iránti szeretet a lelket nem elégíti ki; a tiszteltnak és imádatnak oly nemére van ez képesítve, a mi nem szorítkozhatik csak pusztán véges lényekre, hanem felemeli gondolatunkat a látható világ fölé, és a mint így Istenhez közeledünk, az a szent elragadtatás, a félelemnek és örömnök az a vegyes érzése, mely ilyenkor keblünket előnti, egy magasabb rendü életre utalnak; és ennél rendeltetésünknek és boldogságunknak fényesebb ismertető jegyét még csak nem is gondolhatjuk.

Erre azonban azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy hiszen azok a nagy és számos akadályok is, a melyek az Isten iránti szeretet gyakorlása utjában állanak, szintén a mi saját természetünkhöz és helyzetünkhöz tartoznak, s ezek nem kis mértékben meggyengítik azt az állításunkat, hogy mi a vallásra, mint legfőbb jóra vagyunk teremtve. De ez az ellenvetés minket nem ingat meg. Minket az ember természetének és történetének minden tüneménye arra tanít, hogy csak nagy és számos akadályokkal megbirkózva közelíthetjük meg azt a célt, a melyre teremtve vagyunk; hogy a küzdelem lételünknek változhatatlan törvénye, és mentől nagyobb valamely jó, a melyet elérni óhajtunk, annál több fáradsággal juthatunk hozzá. A vallás utjában álló akadályok nem nagyobbak azoknál, a melyek a tudomány utjában állanak, s éppen ezért a történelem a tudatlanságnak szintoly sötét képeit tünteti fel előttünk, mint a bűnéit. Mégis, ki merné tagadni ezért, hogy az ember ismeretek szerzésére van teremtve, hogy az igazságban való előhaladás a természet törvénye, és hogy az emberbe a természet oly ösztönt oltott bé, a melynél fogva értelmi tehetségeit végnélkül fejleszteni igyekszik? Isten lelkünket, valamint testünket illető gondoskodásában ugy akarta, hogy a jó anyagát durva állapotban bocsássa rendelkezésünk alá, s mi ebből sok küzdelem között formáljuk ki magunkat erkölcsi és vallási tekintetben egyaránt kitünő jellemekké; és ezen intézkedésében mi az Isten bölcs szeretetére ismerünk; mert ez által emelkedhetünk arra a kimondhatatlan boldogságra, mely a mi teremtőnkkel való szabad és erkölcsi egyesülésből származik. Hozzá tehetnők még azt is, hogy az Isten iránti szeretetet meggátló akadályok nincsenek egészen bennünk. A legnagyobb talán a rossz theologia. Ez sötét felhőt von a lélek és annak

teremtője közé; elhomályosítja és lealázza Istent és az ő műveit és nem hagy fenn semmit számunkra, a miből bizalmunkat és szeretetünket tápláljuk.

Az indokok, melyeket legközönségesebben felhasználnak arra, hogy az emberekben az Isten iránti szeretet érzését fentartsák, többnyire a mi gyarlóságunkból és gyengeségünkben vannak kivonva, mely szerint az élet küzdelmei és a halál félelmei között az emberek segítsége ránk nézve nem elégséges. Ámde a vallásnak ennél magasabb célja van. Ez az emberi természet legmélyebb szükségének kielégítésére szolgál. Szükségünk van egy vagy több lényre, a kiknek szívünket egészen odaadjuk, a kiket inkább szeressünk, mint magunkat, a kikért élni és halni készek legyünk, és a kiknek jelleme megfelel a tökély azon eszméjének, a mely bármily gyenge és határozatlan legyen is, minden lélekben feltalálható. Csak a szeretet által lehetünk boldogok. Azonban a szeretet egyszersmind a legnagyobb szenvedések forrása is lehet, ha azt oktalanul és méltatlan tárgyakra pazaroljuk, ha tökélytelen lényekre irányozzuk, a kikkel mi nem tudunk igazán rokonszenvezni, a kiknek érdekeit nem tudjuk jó lélekkel előmozdítani, a kik csupán magokra kívánnak minket szorítani, a helyett hogy egyetemes szeretetre indítsanak; a kik gyarlók, változók, és a kik szenvedésnek és halálnak ki vannak tételve. Hogy magunknak folyton növekvő boldogságot és szeplőtlen erényt biztosítsunk, szükségünk van oly lényre, a ki méltó legyen szeretetünk egész teljére, a kinek egész létünket feláldozhatjuk, a kihez közeledve a szentség és fény légkörébe jutunk, a kivel rokonszenvezve csak nemes érzésekre hevülünk, a kinek magunkat odaadva, nagy és tartós érdekeket mozdítunk elő, a kinek jelleme minket folyton nagyobbodó emberszeretetre indít, és a kihez ragaszkodva, egyszersmind minden más vonzalmaink megszentelődnek, gyámolittatnak, és még akkor is, midőn veszteség ér és reményeinkben megcsalatozunk, édes vigaszt és enyhet találunk. Ilyen felséges lény az Isten.

A szó, melyet Fenelon leggyakrabban használ azon boldogság kifejezésére, mely az Isten iránti szeretetből származik, „béke“, talán a legtöbbet jelentő szó, melyet nyelvünkben ismerünk. Tartunk tőle azonban, hogy annak értelmével nincs mindenki elég tisztában. A béke kétféle. Az egyik tagadós természetű, s a nyughatatlanságtól s emésztő gondoktól való megszabadulást jelenti. Ez

a küzdelem és viszontagságok után bekövetkezett nyugalomból áll. De van egy más és sokkal magasztosabb béke, a melyhez az előbb említett csak nyitányul szolgál, ez az „Istennel való béke, mely minden bölcseségnél többet ér“, és méltán neveztetik „az Isten országának mi bennünk.“ Ez az állapot semmi esetre sem tagadós. Ebben a lélek legszentebb és leghatalmasabb munkássága nyilatkozik, oly öszhangzatos munkásság, a melyben minden erőink és hajlamaink a leggyönyörösebb viszonyban állanak egymással, s egymást kölcsönösen támogatják és tökélyesbitik. Ez a béke több, mint a zivatar utáni csendesség. Hasonló ez a dallamos hangok egybeolvadásához. Nem volt-e az olvasó soha abban az állapotban, midőn a gondolatok és érzelmek dús áradása közben, a lélek teljes elfoglaltatása és működése mellett is, benső nyugalom, mély, mint az éjféli csendesség és mégis tündöklő, mint a nyári dél, tele örömmel és ment a zajos szenvedélyeknek legkisebb lármájától, — honolt keblében és egy boldogabb világ léleknyugalmának előérzetével töltötte el lelkét? Ily természetű a vallás által nyújtott béke. Nem egyéb ez, mint az Istennel és a világgal való öntudatos öszhang, szeretet frigye minden lényekkel, rokonérzelem minden iránt, a mi nemes és boldogító, minden különleges akaratnak és érdekek alárendelése, a világegyetem szelleméből és életéből való részese-dés, akaratunknak, a végetlen lénynak, mint akaratunk szerzőjének, akaratjával való teljes egybehangzása. Ez a valódi béke és az ember igazi boldogsága; és mi hiszszük, hogy az emberi természet soha sem tévesztette el szem elől teljesen ezt a nagy czélt. Természetünk minden időben sovárogtatta azt a nyugalmat, a melyben a gondolat és akarat erejét egy mindent átható csend mérsékelte és vezérelte. Nincs egyetlen korszak is az emberiség történetében, a melyben ezen jó utáni vágy ne nyilatkoznék, s az iránt az emberek, habár csak gyenge sejtelemmel is, ne bírnának. A keleti és görög bölcsek ama rendszerében, a melyben ezek a lelki nyughatatlanságoktól való teljes megszabadulást és az isteni szellemmel való benső egyesülést és öszszhangzást úgy állítják előnkbe, mint e földön elérhető erény megvalósítását, erre a vágyra ismerünk. Mi hiszszük, hogy ezt az öntudatot, ezt a sovár epekedést a léleknyugalom után képesek lennénk kimutatni az ókor azon műremekeiben is, a melyeket az

idő számunkra még megkimélt, a melyekben az alkotó művész, hogy az emberi tökély iránti legmélyebb gondolatait megtestesítse, az élet és erő teljével oly nyugalmat kötött össze, a mely a szemlélőt bámulattal tölti el, s épp oly megnyugtató, mint a mily magasztos. Mi azt hisszük, hogy az ember soha sem vesztheti el teljesen érzékét az iránt, a mi legfőbb javát képezi. Vannak a szívnek feljajdulásai, vannak fájdalmai, a melyeket az ember nem képes kimagyarázni, a melyek úgy a szerencse, mint a szerencsétlenség közepette feltörnek és elárulják, hogy keblében mély és rendithetetlen a hit azon jó után, a melyet még meg nem talált; a szívnek ezen feljajdulásai azok, a melyek azon mértékben, a mint határozottabb alakot nyernek, az embert Istenhez emelik s a lelket benne mintegy összpontosítván, valódi élethez és nyugalomhoz, a működés és béke forrásához vezetnek.

Azon észrevételekben, a melyekre nekünk Fenelon iratai alkalmat szolgáltatnak, célunk volt megtisztítani a vallást azoktól a tulhajtásoktól, a melyek, a mint mi hisszük, meggyengítik annak befolyását az értelmes emberekre, s egyszersmind igyekeztünk a vallás méltóságát és dicsőségét feltüntetni. Ha időnk volna, bővebben kifejtenők a vallás fontosságát minden emberre nézve. De nem hagyhatjuk el úgy e tárgyat, hogy komolyan fel ne hívjuk arra a magasabb műveltséggel bíró egyének figyelmét. Az a közöny és hanyagság, a melyben a vallás általában a művelt embereknek részeseül, korunknak leginkább lehangoló jele. Hogy a vallás minő joggal igényli a gondolkozó emberek figyelmét, ezt napjainkban úgy látszik, nem igen értik, s egykor, mint korunk szennyfoltjára, pirulással fognak gondolni arra a lealázó helyre, melyet a vallás most a nemesebb kutatásra érdekesített tárgyak közt elfoglal. E tekintetben egy néhány megjegyzés igen alkalmas lesz záradékuul jelen cikkünkhöz.

Fájdalom, kétségbevonhatlan tény, hogy a vallás tudományos fejtegetése és tárgyalása jobbára az emberiség egy bizonyos osztályához, mint e végre hivatott testülethez, van utalva és ez a tény a mily bámulásra méltó, épp oly sajnós. Bámulni lehet azon, hogy bárki, s főleg a ki magasabb műveltséggel bír, nem találja a vallást olyannak, a mely a gondolkozásra a legméltóbb tárgyat szolgáltatja. Bámulni lehet azon, hogy a végetlen Istennel, a világ-egyetem legfelségesebb kérdésével való foglalkozást az emberek úgy

tekintik, mintha az tisztán csak a theologusok dolga volna, mint ha az a hittudósok monopoliumát képezné. Bámolni lehet azon, hogy egy oly nagy, felemelő és tiszteletet ébresztő tárgy, mint az istenséghez való viszonyunk, egyedül a szakemberekre bízatik, hogy azok azt, a mint már gyakran megtörtént, felekezeti céljaikra használják fel. A vallás az emberiném tulajdona, s ahoz az összes emberiség legdrágább érdekei fűződnek. Egyenlő része van abban mindenkinek. Minden emberi tekintélytől függetlenül kell ahoz közelednünk. Ideje volna azt végre kiszabadítani azoknak kezei közül, a kik mint különös tulajdonukat, lefoglalták és hatalmukba kerítették. A legmagasabb értelmi-tehetséggel megáldott embereknek érezniök kell, hogy ha van egy Isten, akkor ez Isten jelleme és a mi hozzá való viszonyunk a vizsgálódás minden más tárgyát homályba borítja, és hogy az értelem csak úgy felel meg a maga valódi rendeltetésének, csak úgy fejtheti ki erejét és csak úgy szeresheti meg boldogságát, ha azt e tárgyra fordítják s munkásságát arra szentelik. A vallás, ha való, az a középpont, a mely körül minden más ismeret forog, s ezek csak annyiban méltók a vizsgálódásra, a mennyiben a vallástól nyerik a fényt és életet. Ezen nagy tárggyal való foglalkozásra mí a társadalom minden osztályát, a tudósokat, az államférfiakat, a természetvizsgálókat és az élet szemlélőit minden különbség nélkül felhivnók. Oly tárgy ez, a melyet minden tudományszak és minden tehetség felkarolhat és annak szolgálatot tehet, a mely segílyt és világosságot nyerhet a logikus pontosságától, a bölcsész kutató szellemétől, a lángész szemlélődéseitől, a történet nyomozásaitól, a lélektantól, a természettudománytól, a kritika minden ágától, és nem kevésbbé még a miveletlen de tiszta lelkü emberek önkénytelen sugalmaitól s erkölcsi törekvéseitől is.

Tény, a mi minket megdöbbsent és nyilván mutatja a vallás alárendelt helyzetét, hogy nem kevesen a magasabb mivelettséggel bíró emberek közül úgy tekintik a vallást, mint a mi az ők vizsgálódási körükön alól áll. Jóllehet a vallás minden más, főleg az emberi természetről és az emberi kötelességekről való ismerettel szoros összeköttetésben áll, mégis úgy tekintik azt, mint egy különálló s alsóbb rendü tudományt, a mely leginkább a zárda homályához és a társadalomtól elkülönített pap munkaköréhez alkalmas. A vallást még most is nem egy mivelet lelkü ember öszszetévészti a szerzetesek badar beszédeivel

és a hittudósok szörszálhasogatásaival és vitáival. Mysteriumnak gondolják azt, a mely távol attól, hogy más ismereteinkkel öszszeférjen és egy egészet alkosson, azokkal örökös el-lentétben és harczban áll. Soha sem sorozzák azon tudományok közé, a melyek a lelket gyarapítják és ékesítik. Csak eszköznek tekintik, a mely által a jövő veszedelmet az ember kikerülheti, s nem életadó igazságnak, a mely által eszünk és szivünk egyformán megelevenül és gyarapodást vesz. A szemlélődés körébe eső nagy tárgyakhoz és az élet nagy érdekeihez való viszonyát és azokat il-lető horderejét sokan még csak nem is sejtik. A vallásnak ezen gépies tudománynya való lealacsonyítása, ez az elkülönítése az er-kölcstantól, a bölcsészettől, s a tudományos és szabadelvű vizsgá-lódás alatt álló különböző tárgyaktól, végtelen szerencsétlenség és méltánytalanság volt a vallásra nézve; mert megakadályozta fejlő-désében, megörökitette azokat a tévedéseket, a melyek a barbaris-mus és tudatlanság korszakából hozzá tapadtak, azt az álbölcse-lkedés céltablájává s a guny nevetségtárgyává tette, és nem egy, különben hatalmas és tehetséggel biró emberben bizonyos titkos ké-telyt ébresztett fel. S nem is csak egyedül a vallás szenvedett ez által. Ezen központi világosságot elhomályosítván, általa az egész lelket sötétség borítja el. Okoskodó és ítélő tehetségünk ingadozó-vá lett, elvesztvén az alapot, a melyen szilárdan állhatunk. A val-lás az igazság egész körére nézve az, a mi Isten a világegyetemre nézve; és ha azt trónjától megfosztjuk vagy szűkebb korlátok közé szoritjuk, éppen oly szomorú sorsra juttat-juk a lelket, mint a mily szomorú sorsa lenne a világegyetemenek, ha azt ama végetlen lény, az Isten magára hagyná, avagy terem-tményeinek csak is egy keskeny körére terjesztené ki munkásságát.

A seb, melyet az i r o d a l m o n ejtünk, az által, hogy azt a vallástól teljesen elkülönítjük, méltó arra, hogy azt külön tárgyal-juk. Az irodalom e miatt elvesztette erejét és állandó érdekét. Igen nagy mértékben felületessé lett, s a mit termel, csak muló gondo-latoknak s az élet önkényes formáinak visszhatárolása, s nem a változhatatlan igazság és a lélek mélyebb működésének szerve és ki-fejezése. Kérem, ne értsenek félre. Nem óhajtjuk, hogy az iroda-lom egészen vagy leginkább csak vallásos tárgyakra szoritkozzék, s alig képzelünk nagyobb szerencsétlenséget, mintha az irodalom pusztán csak vallásos elmélkedésekből állana. Az istentelen-ség mellett semmitől sem irtózunk inkább, mint a

kegyeskedő képmutatástól és a szent szólamformák gépies ismétlésétől. Csak azt sajnáljuk, hogy az irodalom csaknem általánosan oly egyének kezébe esett, a kik nem éltek, nem gondolkoztak és nem irtak egy észszerű és magasztos hit világánál és befolyása alatt. Pedig ettől elkülönítve, hiányzik az irodalomból az, a mi annak halhatatlanságot biztosít. Nem szólunk meg gondolatlanul, ha azt mondjuk, hogy az elmének mindazon művei, a melyeket bizonyos mértékben nem hat át a vallás szelleme, hatás nélküliek és arra vannak kárhoztatva, hogy nyomtalanul elveszzenek, és a lángész önsirját ássa meg akkor, midőn az egyetemes szellemet megveti vagy attól magát teljesen elzárja. A vallás nem fog örökre abban az alárendelt helyzetben és sötétségben maradni, a melybe korunkban jutott. Már is tündökölnék egy fényesebb jövő sugarai. Az emberek kezdik a vallást többre becsülni, s a kitünőbb elmék is lassanként figyelmökre méltatják. Kezd kiemelkedni a keresetszerű, gépies tudományok megvetett sorából, hogy elfoglalja az őt megillető főhelyet a lélek tárgyai között. Mi hiszszük, hogy egy új korszak nyilik meg az emberek előtt s ennek befolyását az egész irodalom jótékonyan fogja megérezni. Azon mértékben, a mint az Istentől való igaz és fönséges fogalom hatalmába keríti a lelkeket s abban mintegy központi nappá lesz, a mely onnan fénysugarait a gondolatok minden nemére kiterjeszti, hiányozni fog a rokonszenv minden olyan műtől, a mely nem ezen mennyei befolyás alatt származott. Érezni fogják az emberek, hogy a költő nem igen ismerte a természetet s csak felhőkkel borítva látta azt, ha nem ezen égi világosság alatt szemlélte. Érezni fogják, hogy az embert, az irodalomnak ezt a nagyszerű tárgyát, teremtőjétől és végcéljától elkülönítve vevén vizsgálat alá, épp oly kevésbé lehet megérteni és leírni, mint a növényt, ha azt kitépjük a földből, a melyből táplálékát szivja és elzárjuk a nappal és a felhőkkel való érintkezéstől.

Jól tudjuk, hogy számos ellenvetéssel találkozik azon nézetünk, hogy az egész irodalomnak a vallás befolyása alatt kellene állani. Azt mondhatják erre, hogy ez uton az irodalom elveszti változatosságát és elevenségét, hogy az irodalmi művek felett bizonyos egyhangu és komoly színezet terjed el, és hogy a könyvtáraknak ez által olyan kinézése lesz, mint a sirboltoknak. Mi nem csudálkozunk azon, hogy az emberek ettől félnek; mert kétséget nem szenved, hogy a vallásról meg-

szokták az emberek siri hangon nyilatkozni s annak arczulata rendszeren nem igen mosolygó és örömet sugárzó. Igen, mert a vallás elvesztette szabad mozgását. De mi a szerencsétlen körülményekből származott, azt nem kell a vallás természetének tulajdonítani; mert való igaz, hogy semmi sem biztosít a léleknek oly szabad és soknemű működést, mint a helyesen értelmezett vallás. Ez minden tehetségünkben és minden érzelmünkben az Isten mesterművére ismer és mindeniknek kijelöli azt a tért, a melyen haszonnal működhetik. Egész természetünket oltalma alá veszi és szülői szeretettel gondoskodik arról, hogy alsóbb rendű érzéseink szintugy mint a legfelsőbbek kielégítést nyerjenek. A hamis vallás megbénítja a lelket, az által, hogy ártatlan örömeinkben vétket lát és a zsarnok szemöldökével és botjával kíván felettünk uralkodni. Az igaz vallás ellenben egy nyájas és alkotmányos uralkodó, a ki azért uralkodik, hogy minket gyámolítson, erősítsen, és kifejtse bennünk mindazon segélyforrásokat, a melyek bensőkben találhatók. Mi hiszszük, hogy ennek befolyása alatt az irodalom túlemelkedik jelen korlátain és az alkotott művek új eredeti formát nyernek. A vallás a legtermékenyebb, a legtöbb oldalú és határtalan. Nem egyéb ez, mint rokonszenv azon lénnyel, a ki abban leli legfőbb örömét, ha teremtményei az ő munkásságának módjait és az ő bölcseségének és hatalmának következményeit a legkülönbözőbb alakokban visszatükrözik. Az igaz vallás nem lánczol minket egy néhány lényeges kötelességhez s nem is szoritkozik egy néhány változatlan írásmódhoz. Az igaz vallásban éppen az a nagylelkű jótékonyság és bőkezűség van meg, a mi a természetben, a mely nemcsak az életre szükséges gyökeret és magot termeli, hanem a fát nagy mértékben felékesíti virágokkal és gyümölcsökkel is. Meg van benne az a változatosság és merész ellentét, a mi a természetben, mely a leghatalmasabb bérczek lábainál vidám és gyönyörű völgyeket nyit és a vad, hullámzó tengerbe szigeteket rejt el, a melyeknek tavaszi kelleme és buja növényzete csaknem a paradicsom gyönyöreit lehellik. A vallás megadja az irodalomnak azt, a mi abból hiányzik; azaz, megadja annak a mélységet s egyszersmind kellemét és szépségét is emelni fogja. Eme tulajdonok egyesítése a legkívánatosabb. Irodalmunk a szájalomig felületes, és sok íróra nézve a szép a felületessel természetes öszszeköttetésben állónak látszik. Ne hagyjuk a szépet így bántalmaztatni. A szép,

főként a mély gondolatokban és érzelmeiben áll. Különösen azon költők műveit jellemzi ez, a kik magasztos átható szemlélődéssel vannak megáldva. Hogy az irodalom szép legyen, ennek, a mint mi hiszszük, egyedüli forrása a szellemi és erkölcsi élet telje és mélysége, a gondolat és érzés erélye, a melyet szerintünk semmi sem gyámolít inkább, mint egy tiszta, felvilágosult vallás.

Távol attól, hogy a vallás mindent átható szellemének befolyása következtében az irodalmon bizonyos egyhangu komoly ünnepegyesség terjedjen el; mi azt hiszzük, hogy ez által a műalkotás tréfás és komikus formái is csak finomabb és tökélyesebb alakot nyernek, és teljességgel ki nem maradnak. Mi tudjuk, hogy sokan abban a véleményben vannak, hogy a kegyesség csak özszeránczolt szemöldökkel tekinthet az e fajtáju művekre; pedig ezeknek gyökérszárait is Isten ültette keblünkbe, következőleg nem szabad azokat meggondolatlanul kiirtanunk. Az élczeskedés és nevetésre való hajlam, ha mértéken túl csap, minden esetre könnyen szivtelen könnyelműséggé, alávaló majmolássá és érzéketlen gunyolódássá fajul. Ekkor aztán igen gyakran tisztátalan úton keresi a maga kielégittetését, s míg a vétket vidámságnak nevezi, az erényt, megfordítva, megveti. Mindamellett azonban, hogy az emberek e hajlammal igen gyakran visszaéltek, az mégis az Istennek drága ajándéka, és nemcsak ártatlan örömek forrásául, hanem a lélek és szív elevenítésére is szolgál. Isten az embert nem csak munkára, hanem egyszer s minden élvézetre is teremtette; és természetének egy különös törvénye következtében, a melyre az emberek nem fordítottak elég figyelmet, talán semmiben sem talál oly jótékony s üditő élvezetet, mint abban, midőn magát a gyermekkorba visszahelyezve, elfelejteni látszik azt, hogy ő okos ember, s képzelő tehetségét tréfás ötletek által megeleveníti; midőn örömét leli a mulattató események előadásán; midőn nevet oly embereknek ártatlan különcségén, a kiket leginkább becsül; midőn pajkos megjegyzéseket vagy a legnemesebb érzelemtől kísért satyrát megenged magának és általában egy tréfás világba teszi át magát. Mondtuk, hogy hasonló alkalmakkal az ember elfelejtkezni látszik a maga bölcseségéről; de a dolog úgy áll, hogy egy tiszta lélekben a bölcsesség ilyenkor, ha szabad így szólanunk, behuzódik a lélek bensejébe, és ott elrejtve magát, szemmel kíséri a rövid ideig tartó bolondoskodást, kijelöli

a határvonalokat, a melyeket a legnagyobb kicsapongás pillanatában sem szabad áthágni, és hasonlóan egy értelmes anyához, a ki gyermekeinek játéka felett is gondos szemekkel örködik, a kedv áradozása közben is megőrzi a lélek szeplőtlen ártatlanságát. Az erkölcsi erőnek élczcel és humorral, tréfás ötletekkel és elfojthatatlan nevetéssel való illetén öszszeköttetése, a vidámságnak és erénynek illetén egyesítése a jellem magasabb kiképzését bizonyítja, és mi hiszszük, hogy a minő mértékben egy tisztultabb vallás kezd az emberek közt elterjedni, a léleknek eme tevékenysége gyarapodni fog és oly jelenségekben fog nyilatkozni, a melyek mig egyfelől az ártatlanságot kedélyességgel kötik öszzse, másfelől a legtisztább örömökben részesítnek. A vallás nem áll útjába a maga idejében való jó kedvnek. A komoly gondolatok és a bölcs keresztényhez illő emelkedett érzelmek szépen öszszeférnek az ifju évek gondtalan szárnyalásával, vidámságával és derült kedélyhangulatával.

Még csak egy megjegyzést teszünk állításunk világosítására. Mi abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a vallás egyesülése a lángésszel igen kedvező lesz a műalkotás éppen azon faját illetőleg is, a melyre az első tekintetre a legkevésbbé látszik alkalmasnak. Értjük az irodalomnak azt az ágát, mely az iszonyubb és vétkeesebb szenvedélyek leírásával foglalkozik. Bármily különösnek látszik is, de mégis igaz, hogy természetünknek e sötét és iszonyt keltő vonásait legjobban ismerik és a legjobban is tudják festeni a legtisztább és legnemesebb lelkü irók. Közönségesen azt tartják, hogy a hatalmas szenvedélyeket annál jobban lehet festeni, minél inkább ki volt valaki azoknak téve, minél inkább tapasztalta azoknak hatalmát. Nekünk ezen elv ellen egy igen fontos érvünk van. Ugyanis a hagyomány szerint hinnünk kell, hogy Shakespeare, jóllehet a szenvedélyek viharát oly hiven és megdöbentőleg festette, ő maga mégis nyugodt és vidám ember volt. A szenvedélytelt keblü ember szenvedélyei által annyira igénybe van véve, hogy önmaga alig képes azokról nyugodtan elmélkedni, és senki sem ismeri kevésbbé a szenvedélyek hatalmát s azoknak a lélekre ható finom működését, mint éppen az, a ki a szenvedélyek rabja lett s azoknak áldozatul esett. Saját lelkünk titkaival semmi sem ismertet meg minket a laposabbban, mint a vallás, s mig egyfelől tudunkra adja azt, hogy a szenvedély czélja a lélek minden erélyét megtörni és felemész-

teni és a maga árnyékát minden gondolatra kiterjeszteni, másfelől kezünkbe adja a kulcsot minden ember lelkéhez; mivel az emberi természet lényegileg mindenkiben ugyanaz, mindenki ugyanazon szellemi elemekkel, ugyanazon alapvonásokkal bírván. Szerintünk senki sem ismeri jobban a lélek vad és rendetlen indulatait, mint az, a kiben az isteni rendhez való ragaszkodás már állandó békét kezdett alapítani. Senki sem ismeri annyira ama vastag sötétség iszonyait, melyek a szenvedélyek rabjait fenyegetik, mint a ki az erény világánál jár s az azzal járó szabadságot élvezi. Van ugyan egy bizonyos önző ravaszság, a melyről azt állítják, hogy igen alkalmas az emberi természet mélyére pillantani. De az ismeret, a melylyel ez dicsekszik, egyoldalú, ferde és pórias, következésképp irodalmi célra teljesen alkalmatlan. Mi ezt kevésre becsüljük. Mi azzal tartunk, hogy semmi sem segít elő minket inkább arra, hogy az emberi természetet minden alakjaiban, jó és rossz nyilatkozataiban megismerjük, mint az a megtisztult és égiszeretet, melyet a vallás lehel keblünkbe; mivel ez alapítja meg a rokonszenvet köztünk és más emberek között és ez úton jutunk csak valódi emberismeretre. Az az ember, a ki ily szellemtől van áthatva, a vétket úgy tekinti, mint az az életben valósággal létezik és a mint azt állandóan festeni kellene. A legelvetemültebb emberben saját természetének egy osztályosát tekintti, s a szenvedélyek legrettenetesebb dühöngései közepett sem tagadja meg valakitől a lelkiismeretet, mely jóllehet a bűnös emberben le van sujtva, de megsemmisítve, s minden erejétől megfosztva még benne sincs. Az ilyen ember egy még ki nem aludt erkölcsi élet nyilvánulásait látja a benső küzdelmekben, a szenvedélyek alkalmoszerű megzabolázásában, az elvesztett ártatlanság utáni epeedésben, a korábbi érzelmek meg-megújuló lüktetéseiben, azokban az okoskodásokban, melyek által a bűnös lélek magamagával kibékülni vágyik, a lelkiismeret furdalásaiban, az aggasztó sejtelmekben, a kétségbeesésben, talán a magára erőszakolt gondtalanságban és szándékosan ápolt önmagáról való megfeledkezésben is. A szenvedélyek és az emberi természet közötti ezen küzdelmek, a legérdekesebb tárgyat szolgáltatják az irodalom azon fajának, a melyről mi itten szólunk, és mi azt hisszük, hogy a ki ezeket híven és erőteljesen akarja festeni, a genialis ember e végre semmi- ben sem talál oly jó segítséget, mintha az erkölcsi és vallási eszméket saját kebelében kifejti.

Nagy volt a tárgy, melyet felöleltünk s arra csak néhány felületes észrevételt tehattunk. A vallásnak az értelemmel és az irodalommal való benső egybeköttetését még bővebben kellene tárgyalnunk. Azonban most bezárjuk észrevételeinket, azon erős meggyőződésünk kifejezésével, hogy az emberi lélek annál változatosabb, áthatóbb és mindenre kiterjedőbb lesz és annál képesebb lesz a komolyt és a tréfást, az iszonyatost és a szépet, a mélyt és szelidet megérteni és kifejezni, minél inkább meg lesz világosítva és áthatva az Isten igaz ismeretétől. A szellemet, a gondolkozó erőt, a képzelő tehetséget, az izlést, az érzelmet, mindmind meg kell keresztelni a vallás által, különben valamint ökmaguk soha sem jutnak valódi dicsőségek és halhatatlan erejük ismeretére, úgy nem is lesznek képesek azt másokkal megismertetni.
